

ΙΟΝΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

**ΤΜΗΜΑ ΞΕΝΩΝ ΓΛΩΣΣΩΝ,
ΜΕΤΑΦΡΑΣΗΣ ΚΑΙ ΔΙΕΡΜΗΝΕΙΑΣ**

**ΠΜΣ ΓΛΩΣΣΑ, ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ
ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Ρητορικές μίσους στον πολιτικό λόγο και την προπαγάνδα της ναζιστικής Γερμανίας (1933-1945) και της φασιστικής Ιταλίας (1922-1943)

ΕΠΙΒΛΕΠΟΝΤΕΣ ΚΑΘΗΓΗΤΕΣ: ΚΑΡΛΑΦΤΗ ΦΩΤΕΙΝΗ, ΙΩΑΝΝΗΣ
ΚΑΡΡΑΣ, ΣΩΤΗΡΗΣ ΛΙΒΑΣ

ΟΝΟΜΑ ΦΟΙΤΗΤΡΙΑΣ: ΜΑΝΤΖΟΥΤΣΟΥ ΦΩΤΕΙΝΗ

ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2021

Περιεχόμενα

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	2
1.1 Μεθοδολογία	4
2. Ρητορικές μίσους στον δημόσιο λόγο της ναζιστικής Γερμανίας (1933-1945).....	7
2.1 Ανάλυση πολιτικού λόγου του Χίτλερ.....	9
2.2 Η έννοια της απανθρωποποίησης.....	17
2.3 Επαιδευτική προπαγάνδα στην ναζιστική Γερμανία	24
2.4 Προπαγάνδα στο πλαίσιο της τέχνης και της εικόνας.....	29
3. Ρητορικές μίσους και προπαγάνδα στον δημόσιο λόγο της φασιστικής Ιταλίας (1922-1943)	38
3.1 Ανάλυση πολιτικού λόγου του Μουσολίνι	39
3.2 Προπαγάνδα μέσω της τέχνης στην φασιστική Ιταλία	49
4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	60
Βιβλιογραφία	61

1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο όρος «προπαγάνδα» χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από τον πάπα Γρηγόριο ΙΕ' σε εγκύκλιο τις 22 Ιουνίου 1622 του περίφημου ιδρύματος για τη "Διάδοση της Πίστεως" (De Propagande Fide), με μέλη καρδινάλιους και σκοπό τη καθοδήγηση του αγώνα για «την διάδοση της αληθινής πίστεως»¹. Κατά τον 20^ο αιώνα, ο όρος έγινε συνώνυμος της προσπάθειας επηρεασμού και διαμόρφωσης της κοινής γνώμης από – κατά βάση – πολιτικές δυνάμεις, καταλήγοντας να σημαίνει την διαδικασία διαμόρφωσης και επηρεασμού συνειδήσεων. Σε αυτό το πλαίσιο, ο δημόσιος πολιτικός λόγος και η ρητορική που αυτός περιλαμβάνει έχει συνδεθεί μια σειρά τεχνικών γλωσσικής επικοινωνίας, λογικών ή συγκινησιακών, που αποβλέπουν στον χειρισμό και την καθοδήγηση της κοινής γνώμης με βάση επιστημονικές γνώσεις που προέρχονται από την ψυχολογία, την κοινωνιολογία και την επιστήμη της επικοινωνίας. Τόσο η προπαγάνδα, όσο και οι ρητορικές μίσους, που αναφέρονται στην προπαγάνδα που εστιάζει στην στοχοποίηση, ενοχοποίηση και απανθρωποίηση συγκεκριμένων ομάδων ή πληθυσμών ανθρώπων, έχουν συνδεθεί κατά τον 20^ο αιώνα με απολυταρχικά καθεστώτα και τον σχεδιασμό, αλλά και την υλοποίηση, εγκλημάτων πολέμου, όπως οι γενοκτονίες και το ολοκαύτωμα.

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η διερεύνηση και η ανάλυση των τεχνικών προπαγάνδας δύο εκ των πιο χαρακτηριστικών παραδειγμάτων απολυταρχικών καθεστώτων: εκείνα της Ναζιστικής Γερμανίας και της Φασιστικής Ιταλίας, κατά την περίοδο του μεσοπολέμου και κατά την περίοδο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Πιο συγκεκριμένα, η εργασία εστιάζει στην ανάλυση του πολιτικού – προπαγανδιστικού λόγου των καθεστώτων αυτών, όσον αφορά την χρήση ρητορικών μίσους, ως μέρος της κρατικής προπαγάνδας, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο οι ρητορικές μίσους επέδρασαν σε τομείς εκτός των στενών ορίων το πολιτικού λόγου, όπως η εκπαίδευση, η τέχνη και οι οπτικές αναπαραστάσεις της εποχής. Για τον λόγο αυτό, το πρώτο μέρος της εργασίας εστιάζει στην χρήση ρητορικών μίσους στο πλαίσιο κρατικής προπαγάνδας στην ναζιστική Γερμανία (1933-1945), την ανάλυση του πολιτικού

¹ Diggs-Brown, B. (2011). *Strategic public relations: An audience-focused approach*. Cengage Learning, σελ. 47

λόγου του ηγέτη του καθεστώτος, Αδόλφου Χίτλερ, αλλά και την επίδραση αυτών στην εκπαίδευση και τις οπτικές - εικαστικές τέχνες. Αντίστοιχα, το δεύτερο μέρος της εργασίας εστιάζει στην χρήση ρητορικών μίσους στο πλαίσιο κρατικής προπαγάνδας στην φασιστική Ιταλία (1922-1945), την ανάλυση του πολιτικού λόγου του Μπενίτο Μουσολίνι, την αλληλεπίδρασή του με το αντίστοιχο απολυταρχικό καθεστώς της Γερμανίας, καθώς και την επίδραση της ρητορικής αυτής στο πλαίσιο των οπτικών τεχνών και διάφορων άλλων οπτικών αναπαραστάσεων της εποχής. Θα επισημάνουμε τέλος κάποιες διαφορές μεταξύ των δυο καθεστώτων ώστε να καταλάβουμε ποιοι ήταν οι στόχοι αυτών των δυο ανελεύθερων πολιτικών μορφωμάτων.

1.1 Μεθοδολογία

Βασικός στόχος της παρούσας εργασίας ήταν η διερεύνηση των ρητορικών μίσους στα πλαίσια του δημόσιου πολιτικού λόγου στα καθεστώτα της Ναζιστικής Γερμανίας και της Φασιστικής Ιταλίας, κατά την περίοδο που προηγήθηκε του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, αλλά και κατά την διάρκειά του. Ως εκ τούτου, τα ερευνητικά ερωτήματα ήταν τα ακόλουθα:

1. Ποιά είναι τα χαρακτηριστικά του δημόσιου / πολιτικού λόγου του ναζιστικού καθεστώτος και πως εντάσσονται οι ρητορικές μίσους σε αυτόν;
2. Ποιά είναι τα χαρακτηριστικά του δημόσιου / πολιτικού λόγου του φασιστικού καθεστώτος και πως εντάσσονται οι ρητορικές μίσους σε αυτόν;
3. Ποιές ομοιότητες και ποιές διαφορές εντοπίζονται, όσον αφορά την χρήση ρητορικών μίσους, ανάμεσα στα δύο καθεστώτα;

Για την εξέταση των παραπάνω ερωτημάτων, η παρούσα έρευνα υιοθέτησε μια ποιοτική μεθοδολογική κατεύθυνση, επικεντρώνοντας στην συλλογή ποιοτικών δεδομένων τα οποία αποτελούνται από δημόσιες ομιλίες και κείμενα των πολιτικών ηγετών της Ναζιστικής Γερμανίας και της Φασιστικής Ιταλίας. Στην περίπτωση του Αδόλφου Χίτλερ, τα δεδομένα εστίασαν σε χαρακτηριστικά αποσπάσματα από το έργο του «Ο Αγών μου»², καθώς αυτό κρίθηκε ως το πιο αντιπροσωπευτικό και

² Χίτλερ, Α. (1942) Ο Αγών μου. Β' εκδ. Αθήνα: Δαρέμα

ολοκληρωμένο κείμενο που αναφέρεται στην ναζιστική ιδεολογία, καθώς και στο «Πρόγραμμα των 25 σημείων»³. Στην περίπτωση του Μπενίτο Μουσολίνι, αντλήθηκαν δεδομένα από μια σειρά δημόσιων λόγων και διαγγελλμάτων του ηγέτη^{4 5} ⁶, καθώς και από το «Μανιφέστο της Φυλής»⁷. Στο πλαίσιο της ποιοτικής μεθοδολογίας, τα δεδομένα αυτά εξετάστηκαν με βάση τα νοήματα που εμπεριέχουν και τις στάσεις και αντιλήψεις της εποχής που αντανακλούν. Πιο συγκεκριμένα, τα δεδομένα του πολιτικού λόγου των δύο ηγετών αναλύθηκαν με βάση την τεχνική της *Θεματικής Ανάλυσης Περιεχομένου*. Σύμφωνα με τους Braun & Clarke⁸, η θεματική ανάλυση περιεχομένου εστιάζει στην ταυτοποίηση μοτίβων, μέσω της ανάλυσης των δεδομένων, με την ομαδοποίηση των αποσπασμάτων του λόγου σε συνεκτικές κατηγορίες («κωδικούς»), οι οποίες στην συνέχεια οργανώνονται σε ευρύτερες θεματικές («θέματα»). Συγκεκριμένα, η θεματική ανάλυση περιλαμβάνει τα εξής βήματα⁹: α) εξοικείωση με τα δεδομένα, β) οργάνωση αποσπασμάτων σε κωδικούς, γ) οργάνωση κωδικών σε ευρύτερες θεματικές – θέματα, δ) ανασκόπηση και ονομασία των θεμάτων, ε) ερμηνεία των δεδομένων του λόγου βάσει των θεμάτων που προέκυψαν κατά την ανάλυση. Για τον καθορισμό των θεμάτων χρησιμοποιείται μια επαγωγική προσέγγιση, καθώς αυτά προκύπτουν από την ταυτοποίηση των κοινών στοιχείων και των μοτίβων και δεν υπάρχει μια προαποφασισμένη από τον ερευνητή δομή. Σημαντικό πλεονέκτημα της θεματικής ανάλυσης είναι ότι δεν βασίζεται σε κάποιο συγκεκριμένο θεωρητικό ή επιστημολογικό πλαίσιο (όπως η Ερμηνευτική Φαινομενολογική Ανάλυση ή η Θεμελιωμένη Θεωρία), κάτι το οποίο επιτρέπει την παραγωγή τόσο κοινωνικών όσο και ψυχολογικών ερμηνειών των δεδομένων¹⁰.

³ Πρόγραμμα των 25 σημείων (στο <https://www.demopaideia.gr/wp-content/uploads/2016/08/25-simeia-nazismos-vouli.pdf>)

⁴ Διάγγελμά της 10ης Ιουνίου του 1940: (στο https://www.newhartfordschools.org/site/handlers/filedownload.ashx?moduleinstanceid=2717&dataid=789&FileName=Mussolini_Speech.pdf)

⁵ Διάγγελμα της 7ης Σεπτεμβρίου στη Ρώμη (στο Samaan, A. E. (2013). *From a Race of Masters to a Master Race: 1948 to 1848* (Vol. 1). AE Samaan, σελ. 496)

⁶ Λόγος στην Pola, 20 Σεπτεμβρίου 1920 (στο http://bibliotecafascista.blogspot.com/2012/03/speech-in-pola-september-21-1920_3.html)

⁷ Μανιφέστο της φυλής (Il manifesto della Razza – 1938) (στο <https://www.anpi.it/storia/114/il-manifesto-della-razza-1938>)

⁸ Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative research in psychology*, 3(2), 77-101.

⁹ Braun & Clarke (ο.π.)

¹⁰ Braun & Clarke (ο.π.)

Για την ερμηνεία των δεδομένων του λόγου, η παρούσα έρευνα υιοθέτησε την θεωρία της *Κριτικής Ανάλυσης Λόγου* (Critical Discourse Analysis)^{11 12 13}. Σύμφωνα με τον Fairclough¹⁴, η Κριτική Ανάλυση Λόγου προσεγγίζει τον λόγο ως κοινωνική πρακτική, θεωρώντας τον λόγο ως άρρηκτα συνδεδεμένο με τις κοινωνικές δομές και, ως εκ τούτου, ως παράγοντα στην διαμόρφωση κοινωνικών ταυτοτήτων και κοινωνικών σχέσεων. Συνεπώς, στα πλαίσια της συγκεκριμένης θεωρίας, ο λόγος αποτελεί εκ των πραγμάτων φορέα ιδεολογικού περιεχομένου, που παράγει και αναπαράγει σχέσεις εξουσίας μεταξύ τάξεων, φυλών και κοινωνικών ομάδων^{15 16}. Η μεθοδολογία της κριτικής ανάλυσης λόγου εστιάζει στην ανάλυση του λόγου σε τρία επίπεδα α) την άμεση πληροφορία που μεταφέρει ο λόγος, β) την ανάλυση του περιεχομένου και του πλαισίου στο οποίο εντάσσεται η παραγωγή του λόγου, και γ) την κριτική ανάλυση, που στοχεύει στην αναγνώριση του άρρητου περιεχομένου του λόγου, των σκοπιμοτήτων και των νοημάτων που δεν εκφράζονται άμεσα, αλλά υπονοούνται^{17 18}. Σε αυτό το θεωρητικό πλαίσιο, η Κριτική Ανάλυση Λόγου γίνεται σε τρία επίπεδα:

1. *Ανάλυση γλωσσικών πρακτικών*, που εστιάζουν στις διαδικασίες και τις συνθήκες που παρήχθη ο εξεταζόμενος λόγος, καθώς και ο τρόπος με τον οποίο μεταδόθηκε και στο κοινό που στόχευε.
2. *Ανάλυση του κειμένου*, που εστιάζει στα επιμέρους γλωσσικά χαρακτηριστικά, όπως η συνεκτικότητα, η γραμματική, η επιλογή λέξεων, η δομή του κειμένου, το ήθος, η χρήση ρητορικών σχημάτων – μεταφορών και η δύναμη των εκφράσεων.

¹¹ Fairclough, N. (2001). Critical discourse analysis. *How to analyse talk in institutional settings: A casebook of methods*, 25-38.

¹² Janks, H. (1997). Critical discourse analysis as a research tool. *Discourse: studies in the cultural politics of education*, 18(3), 329-342.

¹³ Στάμου Α.Γ. (2014). Η κριτική ανάλυση λόγου: Μελετώντας τον ιδεολογικό ρόλο της γλώσσας. Στο *Ανάλυση λόγου: Θεωρία και εφαρμογές*, Μ. Γεωργαλίδου, Μ. Σηφιανού, Β. Τσάκωνα (επιμ.). Νήσος: Αθήνα, 149-187.

¹⁴ Fairclough (ο.π.)

¹⁵ Fairclough (ο.π.)

¹⁶ Στάμου (ο.π.)

¹⁷ Fairclough (ο.π.)

¹⁸ Janks (ο.π.)

3. Ανάλυση κοινωνικών πρακτικών, που εστιάζει στην χρήση του λόγου ως κοινωνική πρακτική και ιδεολογία και την επίπτωσή του στην παραγωγή, αναπαραγωγή και μεταβολή κοινωνικών σχέσεων, σχέσεων εξουσίας και πολιτικών – κοινωνικών συσχετισμών.

2. Ρητορικές μίσους στον δημόσιο λόγο της ναζιστικής Γερμανίας (1933-1945)

Αρχικά αξίζει να σημειώσουμε ότι προπαγάνδα αφορά το πεδίο της άρθρωσης του πολιτικού λόγου και της πολιτικής επικοινωνίας γι' αυτό και διαχωρίζεται από την πειθώ. Η τελευταία υποδηλώνει μια διαδικασία απόπειρας μετάδοσης απόψεων και θέσεων εκ μέρους του ομιλητή¹⁹, το οποίο επιτυγχάνεται μέσω της παράθεσης πληθώρας στοιχείων και ορθολογικών επιχειρημάτων, μέσω της αλληλεπίδρασης αλλά και της ικανοποίησης τόσο του πείθοντα όσο και του πειθόμενου.²⁰ Τέτοια πολιτική παραπλάνησης άσκησε και ο Χίτλερ για να επικρατήσει στην ηττημένη Γερμανία μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο με μεγάλη επιτυχία. Αυτή η «επιτυχία» της ναζιστικής προπαγάνδας, δεν οφείλεται μόνο στο ότι παρουσίασε τα επιχειρήματά της ως πειστικά, αλλά ο εκφοβισμός άσκησε καταλυτικό ρόλο στο πλήθος, αφού είναι γνωστό ότι όσοι έφερναν αντίρρηση στο καθεστώς εκτοπίζονταν είτε σε φυλακές, είτε θανατώνονταν. Έτσι ο φόβος του θανάτου έκανε το λαό να τον υπηρετεί πειθήνια.

Αξίζει να παραθέσουμε τον όρκο που έδιναν: *«Ορκίζομαι ότι θα υπηρετώ τον Φύρερ Αδόλφο Χίτλερ, με πίστη και ανιδιοτέλεια στη Χιτλερική Νεολαία. Ορκίζομαι ότι θα προσπαθώ πάντα για την ενότητα και τη συντροφικότητα της γερμανικής νεολαίας. Υπόσχομαι υπακοή στον αρχηγό της νεολαίας του Ράιχ, αλλά και σε όλους τους αρχηγούς της Χιτλερικής Νεολαίας. Ορκίζομαι στην ιερή σημαία μας ότι θα είμαι πάντα άξιος αυτής, γι' αυτό βοήθησέ με Θεέ μου»*. Διαφαίνεται λοιπόν η ηγετολατρεία που επεδίωκε ο Χίτλερ, πράγμα που το πέτυχε με την πίστη σε σύμβολα, όπως η σημαία, οι τελετουργίες υποδοχής του, αλλά και άλλες μεθόδους κατήχησης και τεχνικών παραπλάνησης των μαζών, τα οποία αποτελούν επακόλουθο της πλήρους αφοσίωσης

¹⁹ Barker D. C. (2002) Rushed to Judgment. Talk Radio, Persuasion and American Political Behavior. New York: Columbia University Press, σ.σ. 4-5.

²⁰ Jowett G. S., O' Donnell V. (1995) Propaganda and Persuasion London: Sage, σελ.

και υποταγής στη Γερμανία. Μια από αυτές τις τεχνικές ήταν να δώσει στην λατρεία προς το πρόσωπο του χαρακτήρα θρησκευτικό και τελετουργικό. Σύμφωνα με τον Kershaw²¹, όλες οι δημόσιες και μαζικές εκδηλώσεις, οι παρελάσεις, οι ομιλίες, ακόμα και οι ψυχαγωγικού τύπου εκδηλώσεις, ήταν θεατρικά σκηνοθετημένες ως τελετές μύησης, βασικό τελετουργικό, ως ιδανικό και ισάξιο υποκατάστατο των θρησκευτικών ιεροτελεστιών. Επίσης τα μέλη της οργάνωσης, διέθεταν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, σημαίες και ύμνους με το πρόσωπο-σύμβολο, τον Χίτλερ, να αντικαθιστά την πατρική φιγούρα, λαμβάνοντας διαστάσεις θρησκευτικής λατρείας-ηγετολατρείας. Ακόμη και οι επίσημες γιορτές του κράτους που είχαν οριστεί είχαν να κάνουν με το πρόσωπο του Χίτλερ: τόσο η 30η Ιανουαρίου, ως η μέρα της εκλογικής νίκης του Χίτλερ όσο και η 20η Απριλίου ημέρα των γενεθλίων του.²² Επιπλέον το ναζιστικό καθεστώς είχε απαγορεύσει και τη δημοσίευση οποιαδήποτε άλλης άποψης πέραν της δικής του.²³ Η χρήση της προπαγάνδας από αυτά τα απολυταρχικά καθεστώτα οδήγησε στη διατύπωση μιας πληθώρας «πειστικών ορισμών» (persuasive definitions)²⁴, οι οποίοι αποδίδουν ένα συναισθηματικά φορτισμένο νόημα στις έννοιες που προσδιορίζουν, όπως οι λέξεις έθνος, πατρίδα, οικογένεια με στόχο να προσεγγίσουν το δέκτη και να ανάγουν το πρόσωπο του ηγέτη σε Μεσσία/Πατέρα. Ο Welch²⁵, αναφέρει πως ο Χίτλερ θεωρούσε ότι η προπαγάνδα που απευθύνεται στη μάζα, θα πρέπει να είναι απλή, στοχεύοντας στο χαμηλότερο επίπεδο ευφυΐας, αποτελούμενη από ευκολονόητα και επαναλαμβανόμενα σλόγκαν με στόχο την επίκληση στο συναίσθημα.

Να σημειωθεί ότι η ναζιστική προπαγανδιστική μηχανή απευθύνεται σε συγκεκριμένες πληθυσμιακές ομάδες (γυναίκες, παιδιά και νέους, εργάτες και αγρότες, μεσαία αστική τάξη) αξιοποιώντας την ανάλογη ρητορική. Αξιακοί κώδικες όπως οικογένεια και πατρίδα, τιμή και αίμα, δύναμη και αντίστοιχο δίκαιο της πυγμής, η Άρια Φυλή και οι Übermenschen (υπεράνθρωποι – παρερμηνεύοντας το έργο του

²¹ Kershaw, I. (2005). Χίτλερ 1889-1936: Ύβρις. Αθήνα: Εκδόσεις Scripta.

²² Hobsbawm, E. (1994). Age of Extremes. The Short Twentieth Century 1914-1991. London, σελ. 436, φωτ. 58. 184

²³ Severin, W. J. & Tankard, J.W. (2001). Communication Theories. Origins, Methods and Uses in the Mass Media. 5th ed. New York: Longman. 124-125.

²⁴ Bracher Karl-Dietrich, (2018) *Η εποχή των Ιδεολογιών, Μια ιστορία της πολιτικής σκέψης στον 21ο αιώνα*. Αθήνα: Τροπή

²⁵ Welch, D. (1983). Propaganda and the German Cinema 1933-1945. London: I. B. Tauris Publishers, σ.σ 34-35

Νίτσε και δίνοντας του διαφορετικά χαρακτηριστικά), ρατσιστικά στερεότυπα, ψέματα, φόβος και τρομοκρατία, εναλλάσσονται σε ένα παιχνίδι πειθούς και προσηλυτισμού, ιδιαίτερης αισθητικής και αξιοποίησης της τεχνολογίας, με στόχο την αποσταθεροποίηση της λογικής και του κοινού νου, την κάμψη της έλλογης αντίστασης και των ηθικών αναστολών. Αξιώματα της φασιστικής και ναζιστικής ιδεολογίας, σύμφωνα με τον Γερμανό ιστορικό Καρλ Ντίτριχ Μπράχερ (Karl Dietrich Bracher) αποτελούν: η εμμονή στην εθνική παράδοση, η επαναστατικότητα, ο λαϊκισμός, ο κοινωνικός χαρακτήρας, η αυταρχικότητα, ο ολοκληρωτισμός.²⁶ Σύμφωνα με τον Hale²⁷, το καθεστώς ήλεγχε τον Τύπο, μέσω σχολαστικού ελέγχου όλων όσων σχετίζονταν με τη συγκεκριμένη βιομηχανία. Όχι μόνο έκρυβε σκόπιμα γεγονότα και αριθμούς, αναφορικά με τους θανάτους πολιτών, αλλά ταυτόχρονα απέκρυπτε και την αλήθεια σχετικά με το πραγματικό εύρος των ηττών του γερμανικού στρατού. Το καθεστώς του Χίτλερ κατάφερε να «αισθητικοποιήσει» την πολιτική και να «πολιτικοποιήσει»^{28 29} τις τέχνες. Έργα που χαρακτηρίστηκαν ως εκφυλισμένα, απομακρύνθηκαν από τα γερμανικά μουσεία, με εντολή τόσο του Γκέμπελς όσο και του Χίτλερ το 1937. Οι ταινίες και ο κινηματογράφος όπως αναφέρει ο Baird³⁰, αναφέρει πως θεωρούνταν ως ένα από τα πιο μοντέρνα και εκτεταμένα μέσα επιρροής των μαζών τα οποία χρησιμοποιούνταν ως εργαλεία πολιτικής προπαγάνδας, με το κόμμα να αναλαμβάνει τον έλεγχο της κινηματογραφικής παραγωγής.

2.1 Ανάλυση πολιτικού λόγου του Χίτλερ

Ο φυλετισμός στην μεσοπολεμική Γερμανία, τόσο κατά την περίοδο της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης, όσο και κατά την άνοδο και επικράτηση του ναζισμού,

²⁶

²⁷ Hale, O. J. (1984). *The Captive Press in the Third Reich*. Princeton University Press

²⁸ Hagen, J. (2008). Parades, public space, and propaganda: the Nazi culture parades in Munich. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 90(4), 349-367.

²⁹ Wistrich, R. S. (1995). Adolf Hitler: art, racism and megalomania. *Sydney Papers, The*, 7(4), 1-10.

³⁰ Baird, J. W. (1983). From Berlin to Neubabelsberg: Nazi Film Propaganda and Hitler Youth Quex. *Journal of Contemporary History* Vol 18, 495-515

κέρδιζε ολοένα και μεγαλύτερο έδαφος ως κεντρική ιδεολογική γραμμή των εθνικιστικών και μετέπειτα ναζιστικών δυνάμεων που επικράτησαν στην πολιτική σκηνή της περιόδου. Ήδη από τον 19^ο αιώνα, ο αντισημιτισμός ήταν σημαντικό στοιχείο του δημόσιου λόγου. Η ανάπτυξη του «Λαϊκού Κινήματος» (*Völkische Bewegung*) αναπαρήγαγε ψευδο-επιστημονικές βιολογικές προσεγγίσεις στον φυλετισμό, κατατάσσοντας τους Εβραίους ως «αιώνιους εχθρούς» της «Αρίας φυλής» και ως ξένα στοιχεία που θα πρέπει να εκδιωχθούν από το πλαίσιο ανάπτυξης του Γερμανικού πολιτισμού, ως στοιχεία που είναι εκ φύσεως αντίθετα και εχθρικά διακείμενα με αυτόν^{31 32}. Να επισημανθεί ότι ο Γερμανικός φυλετισμός του μεσοπολέμου δεν σχετίζεται σημαντικά με την αποικιοκρατία, όπως στην περίπτωση της Βρετανίας και της Γαλλίας, έχοντας ένα προσανατολισμό κατά τον οποίο η ύπαρξη της «Αρίας φυλής» και «κατώτερων» φυλών, όπως οι Εβραίοι, οι Πολωνοί και οι Σλάβοι, δημιουργούν ένα καθεστώς που γίνεται αντιληπτό ως διαρκής εσωτερικός πόλεμος. Κατά τα τελευταία χρόνια της Γερμανικής Αυτοκρατορίας και κατά την περίοδο της Βαϊμάρης, ο γερμανικός ψευδο-επιστημονικός φυλετισμός και ο αντισημιτισμός παίρνουν σημαντική θέση στα προγράμματα μεγάλων κομμάτων και αποκτούν ευρεία αποδοχή. Τελικά ο φυλετισμός γίνεται η επίσημη ιδεολογική γραμμή του κράτους, μετά την κατάληψη της εξουσίας από το ναζιστικό NSDAP, που είχε ενσωματώσει από την ίδρυσή του το 1920 τις θεωρίες περί «Αρίας φυλής» και της «εσωτερικής απειλής» από «κατώτερες φυλές»³³:

«Η ρατσιστική θεωρία δίνει προεξάρχουσα θέση στις διάφορες πρωταρχικές ράτσες της ανθρωπότητας. Βασικά δε θεωρεί το Κράτος παρά ως ένα σκοπό, για να υπάρξει κάποιο αντίβαρο ανάμεσα στη διατήρηση των ανθρώπινων φυλών. Δεν πιστεύει διόλου στην εξίσωσή τους, αλλ' αντίθετα αναγνωρίζει και τη διαφοροποίηση αλλά και την αξία τους λίγο ή πολύ μεγαλύτερη. Αυτή η αναγνώριση τής προσδίδει την υποχρέωση, ακολουθώντας την αιώνια θέληση που κυβερνά αυτόν τον κόσμο, να

³¹ Friedlander, Henry. "Step by Step: The Expansion of Murder, 1939-1941." *German Studies Review* (1994): 495-507.

³² Fischer, Conan. *The rise of the Nazis*. Manchester University Press, 2002: 48-49

³³ Fischer (ο.π.): 50-51

παραχωρεί την νίκη στον καλύτερο και στον πιο δυνατό και να δέχεται την υποταγή των κακών και των αδύναμων.»³⁴

Ξεκινώντας την ανάλυση του πολιτικού λόγου του Χίτλερ όπως τον διαβάζουμε στο έργο του “Ο Αγών μου” να αναφέρουμε ότι βασική του μέριμνα είναι να κάνει επίκληση στην λογική με σαφή και δηλωτικά επιχειρήματα με στόχο ο λόγος του να είναι εύληπτος από την ευρεία μάζα . Πρόκειται ως επι το πλείστον για διχοτομικό λόγο, διχαστικό λόγο αφού επαναλαμβάνει συνεχώς το δίπτυχο “εμείς/δυνατοί-αυτοί/αδύναμοι”. Ο Χίτλερ δέχεται την φυλετική διαφοροποίηση και τη διαίρεση σε ανώτερες και κατώτερες φυλές αφού επιθυμούσε την κυριαρχία της Αρίας φυλής και την κάθαρση των Εβραίων ,κάνοντας επανάσταση αφανισμού. Με το σχήμα άρσης θέσης δίνει έμφαση στη θέση αυτή. Το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει είναι απόλυτο και έχει δεοντολογικό χαρακτήρα με ευφημιστικό λόγο και στόχο τη νομιμοποίηση του πομπού και τη διάδοση των ιδεών του και της πολιτικής του.

«Προχωρεί έτσι στην αριστοκρατική αρχή της φύσης και πιστεύει στην αξία αυτού του φυσικού νόμου μέχρι την τελευταία βαθμίδα της σκάλας των όντων. Βλέπει και δέχεται όχι μόνο τη διαφορετική αξία ανάμεσα στις ράτσες αλλά και τη διαφορετική αξιολόγηση των ατόμων. Μέσα από τη μάζα ξεπηδά, για τη "ρατσιστική" θεωρία, η αξία της προσωπικότητας που μόνον αυτή μπορεί να ενεργήσει ως μια οργανωμένη δύναμη απέναντι στον εξολοθρευτή μαρξισμό. Νομίζει ότι είναι απαραίτητο η ανθρωπότητα να έχει ένα ιδανικό, γιατί αυτό της φαίνεται ότι μπορεί ν' αποτελέσει την πρωταρχική συνθήκη για την ύπαρξη αυτής της ανθρωπότητας».³⁵

Σε αυτό το σημείο του λόγου του με δηκτικό σαρκασμό χρησιμοποιεί το σχήμα κατ’ ευφημισμό για να τονίσει τη «φύσει» αριστοκρατική καταγωγή του ατόμου δίνοντας το αυταπόδεικτο σημασιολογικό πλαίσιο που επιθυμεί και καθιστώντας το νόημα λογικά ανακόλουθο. Κάνει επίθεση στο ήθος του αντιπάλου αφού καταφέρεται εναντίον του μαρξισμού και γενικά των μπολσεβίκων. Επίσης κάνει επίκληση στο συναίσθημα με περίσσεια ρητορεία αλλοιώνοντας τη σημασία των λέξεων ‘ανθρωπισμός’, ‘ιδανικό’.

³⁴ Χίτλερ, Α. (1942) *Ο Αγών μου*. Β' εκδ. Αθήνα: Δαρέμα, σ.σ 14-16

³⁵ Χίτλερ (ό.π.)

Αλλά δεν μπορεί ν' αναγνωρίσει δικαίωμα ύπαρξης, σε μια οποιαδήποτε ηθική, όταν αυτή προδιαγράφει έναν κίνδυνο για την επιβίωση της ράτσας, που πρεσβεύει μια άλλη υψηλότερη ηθική, γιατί σ' ένα κόσμο που θα προέρχεται από την επιμειξία και την εξάπλωση του νέγρικού στοιχείου, όλες οι ανθρώπινες αντιλήψεις για την ομορφιά και την ευγένεια, καθώς και κάθε ελπίδα για ένα ιδανικό μέλλον της ανθρωπότητάς μας θα χάνονταν για πάντα. Ο πολιτισμός κι η καλλιέργεια της ανθρωπότητας πάνω σε τούτον τον πλανήτη είναι αδιάσπαστα δεμένα με την ύπαρξη του Αρείου. Η εξάφανιση ή μείωση της δύναμής του θα οδηγήσουν σε μια επιστροφή πάνω σ' αυτή τη γη των σκοτεινών πέπλων της εποχής των βαρβάρων.³⁶

Στο συγκεκριμένο απόσπασμα έχουμε ένα παράδειγμα συμφωρματικού λόγου. Με άλλα λόγια προσπαθεί να κατασκευάσει μίγματα γλωσσικά ή νοηματικά με στόχο να προπαγανδίσει το μήνυμα για την αλλοίωση της αυθεντικότητας της ταυτότητας τους με την απώλεια της καθαρότητας των ριζών. Έτσι κηρύσσει τη σωτηρία στο μέλλον, με κύριο στόχο την αποκατάσταση της αυθεντικότητας (το περίφημο σύνθημα "αίμα και χώμα" είναι γνωστό). Μιλά για ανώτερη και κατώτερη ηθική βασισμένος σε στερεότυπα για την ομορφιά και την ευγένεια που αποτελούν προσωπικές ανεδαφικές απόψεις του παρουσιάζοντας τες ως γενικά αποδεκτές. Προς επίρρωσιν αυτών των θέσεων χρησιμοποιεί παραπειστικό και εκφοβιστικό λόγο για να στρέψει ολοένα και περισσότερους ανθρώπους στους κόλπους της ομάδας του λέγοντας ότι θα επιστρέψει η εποχή των βαρβάρων αν δεν στρατολογηθούν στη δική του κομματική ιδεολογία. Έτσι μέσω της τρομοκρατολαγνείας και του εκφοβιστικού λόγου προσπαθεί να επιβληθεί.

«Αλλά το να υποσκάπτεις την ύπαρξη του ανθρώπινου πολιτισμού, εξοντώνοντας αυτούς που πασχίζουν να τη διατηρήσουν θα ήταν το πιο αξιοκατάκριτο έγκλημα. Αυτός που θα τολμούσε να βάλει το χέρι του πάνω στο ίδιο το πρόσωπο του Κυρίου και στην πιο αντιπροσωπευτική του απεικόνιση, τον άνθρωπο, βρίζει το Δημιουργό και βοηθά στο να χαθεί ο παράδεισος.»³⁷

³⁶ Χίτλερ (ό.π.)

³⁷ Χίτλερ (ό.π.)

Σε αυτό το σημείο φαίνεται να αλλοιώνει/διαστρεβλώνει για ακόμη μια φορά την σημασία των λέξεων, αφού μιλά για ύπαρξη πολιτισμού ενώ ο ίδιος εφαρμόζει μεθόδους αλλοίωσης πολιτισμού αφού χρησιμοποιεί βάρβαρες πολιτικές αφανισμού συγκεκριμένων ομάδων πληθυσμού. Αξιοματικά θεωρεί και αποκαλεί τον εαυτό του Κύριο-Μεσσία-Προφήτη που ήρθε να σώσει το έθνος και εκφοβίζει το δέκτη λέγοντας του ότι αν αντιστρατεύονται κάποιοι την πολιτική του, θα χαθεί ο “Παράδεισος” που ετοιμάζει για αυτούς. Είναι φανερό ότι σκοπεύει στην ηγετολατρεία και επιθυμεί να κάμψει την έλλογη αντίσταση του δέκτη επικαλούμενος το ήθος του πομπού και υποσχόμενος τη σωτηρία του γένους του.

«Η ρατσιστική θεωρία αναφέρεται και στηρίζεται στην πιο βαθιά θέληση της φύσης, όταν αποκαθιστά αυτό το ελεύθερο παιχνίδι της δύναμης που οδηγεί στην πρόοδο μέσω της εκλογής. Έτσι, μια μέρα, μια καλύτερη ανθρωπότητα, έχοντας κατακτήσει αυτόν τον κόσμο, θα δει να της ανοίγονται ελεύθερα όλα τα πεδία της δραστηριότητας. Αισθανόμαστε όλοι ότι σε ένα μακρινό μέλλον οι άνθρωποι θα συναντήσουν προβλήματα που μόνον ένας κυρίαρχος λαός της πιο αναπτυγμένης ράτσας διαθέτοντας όλα τα μέσα κι όλες τις δυνατότητες ολοκλήρου του κόσμου θα μπορέσει να λύσει αποτελεσματικά.»³⁸

Εδώ μιλά για ελεύθερο παιχνίδι δύναμης και αναφέρει ότι επήλθε η εκλογή του από τον λαό, πράγμα ψευδές αφού προσπάθησε με κάθε τρόπο να τους χειραγωγήσει και να τους παγιδεύσει με τις τεχνικές προπαγάνδας. Είναι απόλυτος και χρησιμοποιεί επιτελεστικό λόγο αφού θεωρεί βέβαιο ότι η Γερμανία θα γίνει ο κυρίαρχος λαός της ανθρωπότητας.

³⁸ Χίτλερ (ό.π.)

Στο «Πρόγραμμα των 25 σημείων»³⁹ του ναζιστικού κόμματος, που ανακοινώθηκε από τον ίδιο τον Χίτλερ, στις 24 Φεβρουαρίου του 1920, στο Μόναχο, τα παραπάνω στοιχεία είναι επίσης εμφανή⁴⁰. Αρχικά φαίνεται ένας επιθετικός εθνικισμός, ρεβανσισμός για την ήττα της Γερμανίας στον Α΄ παγκόσμιο πόλεμο και ο σκοπός είναι πια η υπεράσπιση του απειλούμενου έθνους, του έθνους-θύματος, όπως παρουσιάζεται με το να απαιτεί ακύρωση των συμφωνιών που συνάφθηκαν. Επίσης διαφαίνεται ο έντονος επεκτατισμός και η ιμπεριαλιστική πολιτική που επιθυμούσε να εφαρμόσει. Κάνει χρήση επιτελεστικών ρημάτων επαναλαμβάνοντας τα κάτι το οποίο φανερώνει τον αυταρχικό χαρακτήρα του.

«Απαιτούμε την ένωση ολόκληρης της Γερμανίας σε μια Μείζονα Γερμανία πάνω στη βάση του εθνικού αυτοπροσδιορισμού...Απαιτούμε ισότητα δικαιωμάτων του Γερμανικού Λαού στις σχέσεις του με άλλα Έθνη και την κατάργηση των συνθηκών των Βερσαλλιών και του Σεν Ζερμέν»... Απαιτούμε γη και χώρο (αποικίες) για τη διατροφή του λαού μας και την εγκατάσταση του πλεονάζοντος πληθυσμού»....

Από την άλλη παρατηρείται επίσης ξеноφοβία και απέχθεια προς τους μετανάστες, τους διαφορετικούς, τους «άλλους», τους Εβραίους που θα υπόκειντο όπως χαρακτηριστικά λέει σε διαφορετική νομοθεσία, κάτι το οποίο φανερώνει ρητορική πολέμου περιχαράκωνοντας τους/διχοτομικούς λόγους.

«Οι μη πολίτες μπορούν να ζουν στην Γερμανία ως επισκέπτες και πρέπει να υπόκεινται στην περί ξένων νομοθεσία... κανείς Εβραίος δεν μπορεί να ανήκει στο Έθνος...οι μη πολίτες πρέπει να απελαθούν... Η μετανάστευση όλων των μη Γερμανών προς την χώρα πρέπει να απαγορευθεί».

Διαφαίνεται έντονα ο αντικοινοβουλευτισμός, το μίσος και η περιφρόνηση για τη δημοκρατία και το πολιτικό σύστημα της ελίτ. Όλοι οι πολιτικοί πολιτεύονται σε βάρος των συμφερόντων του έθνους και είναι διεφθαρμένοι όπως αναφέρει, κάνοντας επίθεση στο ήθος του αντιπάλου.

³⁹ <https://www.demopaideia.gr/wp-content/uploads/2016/08/25-simeia-nazismos-vouli.pdf>

⁴⁰ Anheier, H. K. (1997). Studying the Nazi party: “clean models” versus “dirty hands”. American journal of sociology, 103(1), 199-209.

«Είμαστε αντίθετοι προς την διεφθαρμένη κοινοβουλευτική τακτική της πλήρωσης κρατικών θέσεων σύμφωνα με κομματικές πεποιθήσεις και χωρίς αναφορά στον χαρακτήρα ή στις ικανότητες».

Παρατηρείται η υπεράσπιση του «δικαίου του αίματος» σε βάρος του «δικαίου του εδάφους», που αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό του ρατσισμού, καθώς οι άνθρωποι ομαδοποιούνται με βάση «ιερά» και αμετάβλητά βιολογικά χαρακτηριστικά σε αντίθεση με τις δημοκρατικές αντιλήψεις που δίνουν το δικαίωμα να είναι πολίτες στους κάτοικους μιας χώρας, αρκεί να σέβονται τους άλλους, να έχουν δηλαδή κοινές δημοκρατικές και ανεκτικές πεποιθήσεις.

«Μόνο μέλη του Έθνους μπορούν να είναι πολίτες του Κράτους. Μόνον αυτοί με γερμανικό αίμα, ανεξαρτήτως πεποιθήσεων, μπορούν να είναι μέλη του Έθνους. Συνεπώς, κανείς Εβραίος δεν μπορεί να ανήκει στο Έθνος».

Τονίζεται η καλλιέργεια της ιδέας της ισχυρής εξουσίας, της αποφασιστικότητας και της δύναμης, το αίσθημα ηθικής ανωτερότητας που διακατέχει τα μέλη της παράταξης του , και από την άλλη καταδεικνύει την περιφρόνηση του προς τους πολιτικούς του αντιπάλους.

«Για να υλοποιηθούν όλα τα σημεία αυτού του Προγράμματος, απαιτούμε την δημιουργία ισχυρής κεντρικής διακυβέρνησης του Ράιχ, την άνευ όρων εξουσία του πολιτικού Κεντρικού Κοινοβουλίου σε ολόκληρο το Ράιχ. Οι ηγέτες του Κόμματος υπόσχονται να εργαστούν ακατάπαυστα - μέχρι και να θυσιάσουν την ζωή τους - για να υλοποιήσουν το παρόν Πρόγραμμα...».

Τονίζεται η επιδίωξη μορφών κοινωνικού κράτους, ενός κράτους-προστάτη του λαού, που είναι όμως ρατσιστικό, αυταρχικό και ανελεύθερο. Η κρατική προστασία και φροντίδα παρέχεται όχι υπέρ της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας των πολιτών, αλλά προκειμένου να εξασφαλιστεί το συμφέρον και η συνέχεια συγκεκριμένης μερίδας του συνόλου παρέχοντας του τα εχέγγυα: υγεία, κοινωνική μέριμνα, παιδεία «εξυγιαίνοντας το Έθνος» όπως χαρακτηριστικά αναφέρει. Χρησιμοποιεί αυταπόδεικτες έννοιες με ηθική διάσταση δίνοντας έμφαση σε θέματα ζωτικής σημασίας που χρειάζεται ο γερμανικός λαός.

«Απαιτούμε το Κράτος να εκπληρώσει το πρωταρχικό του καθήκον για να εξασφαλίσει τα προς το ζην σε όλους τους πολίτες του...Απαιτούμε

εκτεταμένη ανάπτυξη της ασφάλισης των ατόμων μεγάλης ηλικίας... Απαιτούμε η μόρφωση χαρισματικών παιδιών από φτωχές οικογένειες, ανεξάρτητα από την κοινωνική τάξη ή το επάγγελμά τους, να αναλαμβάνεται από το Κράτος».

Η αντικαπιταλιστική, φιλολαϊκή, φιλεργατική και φιλαγροτική ρητορική είναι εμφανής, μάλιστα αυστηρά περιχαρακωμένη στην υπηρεσία του «καλού του συνόλου» επαναλαμβάνοντας την ανάγκη για την κάλυψη των προς το ζην.

«...απαιτούμε: την κατάργηση της υποδούλωσης στους τόκους... Την κατάργηση εισοδημάτων που δεν προέρχονται από εργασία... Απαιτούμε την εθνικοποίηση όλων των εταιρειών που έχουν συμπύζει ενώσεις σχηματίζοντας τραστ... Απαιτούμε την διανομή των κερδών μεγάλων βιομηχανικών εταιρειών... Απαιτούμε αναδιανομή της γης... Απαιτούμε το Κράτος να εκπληρώσει το πρωταρχικό του καθήκον για να εξασφαλίσει τα προς το ζην σε όλους τους πολίτες του... Όλοι οι πολίτες έχουν ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις... Οι δραστηριότητες κάθε ατόμου δεν πρέπει να έρχονται σε σύγκρουση με το γενικό συμφέρον, αλλά πρέπει να συμπλέουν με το γενικό πλαίσιο της κοινότητας και για το καλό του συνόλου».

Το Έθνος το αναγάγει σε μια υπερβατική οντότητα, που το ίδιο το ναζιστικό κόμμα αποφασίζει ποια είναι τα συμφέροντα και οι επιδιώξεις του τίθεται υπεράνω του λαού και των συγκεκριμένων ανθρώπων. Το ισχυρό-ναζιστικό Κράτος είναι ο εκφραστής των συμφερόντων του Έθνους. Εδώ συναντάμε τη βάση του ναζιστικού ολοκληρωτισμού: εφόσον έθνος, κράτος και ναζιστικό κόμμα ταυτίζονται, κάθε διαφωνία προς τη ναζιστική πολιτική είναι αντεθνική στάση που βιαίως τιμωρείται. Τονίζεται και αλλοιώνεται το νόημα της υπεροχής του συνόλου αφού μόνο το ναζιστικό κόμμα αποφασίζει για τις επιδιώξεις του συνόλου.

«Μόνο μέλη του Έθνους μπορούν να είναι πολίτες του Κράτους... Οι μη πολίτες μπορούν να ζουν στην Γερμανία ως επισκέπτες».....«Οι δραστηριότητες κάθε ατόμου δεν πρέπει να έρχονται σε σύγκρουση με το γενικό συμφέρον, αλλά πρέπει να συμπλέουν με το γενικό πλαίσιο της κοινότητας και για το καλό του συνόλου... Το Κράτος πρέπει να διασφαλίσει ώστε τα επίπεδα υγείας του Έθνους να ανέλθουν... Το κοινό συμφέρον είναι υπεράνω του ατομικού συμφέροντος».

Είναι φανερό η απέχθεια για τις ελευθερίες: έκφρασης, γνώμης, ελευθεροτυπίας, καλλιτεχνικής δημιουργίας εφόσον επιθυμούσε να εκπαιδεύσει το λαό του να ασπάζεται μόνο το κόμμα του και να το υπηρετεί δουλικά. Αρέσκεται στην καταστρατήγηση των ατομικών δικαιωμάτων και επιθυμεί μόνο την κρατική δύναμη και καταστολή. Επικαλείται το νόμο και την τάξη, εκμεταλλευόμενος την ανασφάλεια των πολιτών τη δεδομένη στιγμή, τα οποία θα τάσσονται στην υπηρεσία του κράτους και του έθνους. Ο αρχηγός του κόμματος και μόνο όπως αναφέρει θα αντιλαμβάνεται τα κρατικά και εθνικά συμφέροντα. Έτσι μιλάμε για κήρυξη απολυταρχικού και δεσποτικού πολέμου.

«Για την δημιουργία ενός Εθνικού Γερμανικού Τύπου απαιτούμε... Όλοι οι εκδότες και συντάκτες/συνεργάτες των Γερμανόφωνων εφημερίδων να ανήκουν στο Έθνος... Ότι καμία μη Γερμανική εφημερίδα δεν μπορεί να κυκλοφορήσει χωρίς εκπεφρασμένη έγκριση του Κράτους... Η έκδοση εφημερίδων που δεν προωθούν την εθνική πρόοδο πρέπει να απαγορεύεται. Απαιτούμε την δια Νόμου δίωξη όλων των τάσεων της τέχνης και της λογοτεχνίας που διαφθείρουν την εθνική ζωή και την απαγόρευση πολιτιστικών εκδηλώσεων που παραβιάζουν αυτή την απαίτηση».

Η εφαρμογή αυτής της αντίληψης του Χίτλερ, για τα είδη της τέχνης που «διαφθείρουν την εθνική ζωή», οδήγησε σε μια εκτεταμένη λογοκρισία (βλ. Υποκεφάλαιο 1.4 Προπαγάνδα στο πλαίσιο της τέχνης και της εικόνας).

2.2 Η έννοια της απανθρωποποίησης

Σε αυτό το σημείο αξίζει να σημειωθεί ο όρος της «απανθρωποποίησης» αφού συνδέεται άμεσα με την ιδεολογία του Χίτλερ. Έτσι λοιπόν απανθρωποποίηση (dehumanization) όπως αναφέρεται στην διεθνή βιβλιογραφία, είναι η τεχνική, στα πλαίσια της ρητορικής μίσους, κατά την οποία επιχειρείται η αφαίρεση, από ομάδα ανθρώπων ή πληθυσμό, της ίδιας της ταυτότητάς τους ως ανθρώπινα όντα, με την χρήση της να γίνεται σε ευρεία κλίμακα για την νομιμοποίηση καθεστώτων όπως αυτό

της δουλείας, από τον 17^ο μέχρι και τον 19^ο αιώνα⁴¹. Η τεχνική αυτή είναι συχνή σε απολυταρχικά καθεστώτα τα οποία έχουν ως στόχο την παρακίνηση του πληθυσμού σε γενοκτονία ή άλλα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας, έχοντας καταγραφεί – μεταξύ άλλων- στον πολιτικό λόγο Οθωμανών αξιωματούχων κατά την γενοκτονία των Αρμενίων⁴², στην γενοκτονία του πληθυσμού του Κονγκό κατά την περίοδο της Βελγικής αποικιοκρατίας⁴³, αλλά και πρόσφατα στις γενοκτονίες που έλαβαν χώρα στο πλαίσιο εμφύλιων συγκρούσεων στην Ρουάντα⁴⁴ και το Νταρφούρ⁴⁵. Η τεχνική της απανθρωποποίησης κατέχει κεντρικό στοιχείο του πολιτικού λόγου και της ρητορικής μίσους του Χίτλερ, ιδιαίτερα όσον αφορά τον πληθυσμό των Εβραίων⁴⁶, με πλειάδα παραδειγμάτων να απαντώνται στο έργο του «Ο Αγών Μου», αλλά και σε άλλα κείμενα ή αποσπάσματα ομιλιών. Όπως αναφέρει ο Lang⁴⁷, τα αποτελέσματα της απανθρωποποίησης ήταν εξόφθαλμα στις μαρτυρίες στρατιωτών και πολιτών, κατά την διαδικασία απελευθέρωσης των στρατοπέδων συγκέντρωσης, με τις περιγραφές να εστιάζουν στο ότι οι στρατιώτες αυτοί ήταν δύσκολο να πιστέψουν ότι μπορούν άνθρωποι να υποβάλλουν άλλους ανθρώπους σε τέτοιου είδους μεταχείριση. Την ίδια στιγμή, έρευνες ψυχολόγων που επισκέφθηκαν τα μόλις απελευθερωμένα στρατόπεδα συγκέντρωσης, κατέγραψαν το φαινόμενο της απευαισθητοποίησης και της αποστασιοποίησης στα ίδια τα θύματα του ολοκαυτώματος που κατάφεραν να επιβιώσουν, τονίζοντας ότι η προσπάθεια που είχε γίνει είναι οι άνθρωποι αυτοί να φτάσουν σε ένα σημείο να μην θεωρούνται πλέον άνθρωποι, αλλά «υπάνθρωποι», ώστε να υπάρχει η ηθική νομιμοποίηση και η απαραίτητη αποστασιοποίηση στους

⁴¹ Bender, S. W. (2015). From slavery to the new Jim Crow of mass incarceration: the ongoing dehumanization of African Americans. In *Mea Culpa*. NYU Press.

⁴² Theriault, H. C. (2017). Rethinking dehumanization in genocide. In *The Armenian Genocide* (pp. 27-40). Routledge.

⁴³ Haslam, N. (2019). The many roles of dehumanization in genocide. *Confronting humanity at its worst: Social psychological perspectives on genocide*, 199-139.

⁴⁴ Jorgensen, C. (2016). *A Case Study Analysis of Dehumanization in Rwanda and Darfur*. Nova Southeastern University.

⁴⁵ Hagan, J., & Raymond-Richmond, W. (2008). The collective dynamics of racial dehumanization and genocidal victimization in Darfur. *American Sociological Review*, 73(6), 875-902.

⁴⁶ Steizinger, J. (2018). The significance of dehumanization: Nazi ideology and its psychological consequences. *Politics, Religion & Ideology*, 19(2), 139-157.

⁴⁷ Lang, J. (2017). Explaining genocide: Hannah Arendt and the social-scientific concept of dehumanization. *The Anthem Companion to Hannah Arendt*, 187, 188.

φρουρούς και το προσωπικό των στρατοπέδων, για να φέρουν εις πέρας το σχέδιο της μαζικής εξόντωσής τους⁴⁸.

Μεταξύ άλλων η έννοια της απανθρωποποίησης αναπτύχθηκε στις μελέτες της Hannah Arendt για το ολοκαύτωμα και την σχέση απολυταρχισμού και γενοκτονίας, ήδη κατά τα πρώτα χρόνια μετά την λήξη του πολέμου. Σύμφωνα με την Arendt, η απανθρωποποίηση ήταν στο επίκεντρο της προσπάθειας μαζικής εξόντωσης των Εβραίων, των Ρομά και άλλων πληθυσμών που βρέθηκαν στο στόχαστρο των ναζιστών, θεωρώντας ότι η δημιουργία ενός πλαισίου αντίληψης των πληθυσμών αυτών ως μη-ανθρώπων / υπάνθρωπων, ήταν απαραίτητη για την εφαρμογή του σχεδίου του ολοκαυτώματος. Υπό αυτό το πρίσμα, το ολοκαύτωμα μπορούσε να εφαρμοστεί μόνο από την στιγμή κατά την οποία οι συμμετέχοντες σε αυτό αντιλαμβάνονταν την όλη διαδικασία ως μηχανοποιημένη, γραφειοκρατική και αποστασιοποιημένη από κάθε ανθρώπινο συναίσθημα, κάτι που απαιτούσε την αντίληψη των θυμάτων ως μη-άτομα, αρνούμενοι την ίδια την ανθρώπινη υπόσταση και τις συνθήκες ανθρώπινης φύσης και ύπαρξης στα θύματα⁴⁹.

Η δημιουργία αυτής της αντίληψης, που επέτρεψε την εφαρμογή του ολοκαυτώματος, συναντάται ήδη από πολύ νωρίς στον πολιτικό λόγο του Χίτλερ, και ιδιαίτερα στο «Ο Αγών Μου»⁵⁰ όπως προαναφέρθηκε, στο οποίο το όραμα ενός έθνους κράτους της Αρίας φυλής, εντός του οποίου υπάρχει μια απόλυτη φυλετική καθαρότητα, καθώς και κρατικός έλεγχος της αναπαραγωγής, έτσι ώστε να γεννούνται πολίτες που είναι «κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν του Κυρίου», αντί για «τέρατα που είναι μια μίξη ανθρώπου και πιθήκου»⁵¹. Είναι εμφανές από την ίδια την φρασεολογία του Χίτλερ ότι η αναπαραγωγή μεταξύ ανθρώπων που –όπως θεωρεί ο ίδιος- ανήκουν σε διαφορετικές «φυλές» αποτελεί μια διαδικασία τερατογέννεσης, χωρίς να αναγνωρίζει καν την ανθρώπινη φύση των ανθρώπων με μεικτή φυλετική καταγωγή. Όπως αναφέρει η Fisk⁵², κεντρική θέση στην κοσμοθεωρία του Χίτλερ είχε η έννοια της “φυλετικής αυτοσυντήρησης”, της διασφάλισης της φυλετικής “καθαρότητας” της γερμανικής

⁴⁸ Lang (ό.π)

⁴⁹ Lang (ό.π)

⁵⁰ Χίτλερ, Α. (1942) *Ο Αγών μου*. Β' εκδ. Αθήνα: Δαρέμα

⁵¹ Χίτλερ (ό.π.), σελ. 226

⁵² Fisk, S. A. (2009). *When Words Take Lives: The Role of Language in the Dehumanization and Devastation of Jews in the Holocaust*. Dissertation, University of Canterbury

φυλής, έναντι του “εκφυλισμού” που θεωρούσε ότι είναι το αποτέλεσμα της μίξης με άλλες, “κατώτερες” φυλές. Σε αυτό το πλαίσιο, η εξιδανίκευση των φυσικών χαρακτηριστικών της γερμανικής φυλής είχε στον αντίποδα την παρουσίαση φυσικών χαρακτηριστικών, που δεν ταίριαζαν με τα φυλετικά πρότυπα του ναζιστικού κόμματος, ως αντιαισθητικών, προβληματικών και ακόμα και τερατωδών.

Να τονιστεί ότι η βασική ανησυχία του Χίτλερ ήταν ότι το γερμανικό έθνος είχε χάσει ακριβώς αυτό το ένστικτο της “φυλετικής αυτοσυντήρησης” και διασφάλισης της φυλετικής του αγνότητας, με αποτέλεσμα τον σταδιακό εκφυλισμό του και την εισαγωγή χαρακτηριστικών από “κατώτερες” φυλές⁵³. Η παραπάνω διαδικασία εκφυλισμού, κατά την οπτική του Χίτλερ, φτάνει στο απόγειό της με την επιμειξία της γερμανικής φυλής με την εβραϊκή φυλή, την οποία αναγνώριζε ως τον κεντρικό αντίπαλο, καθώς και την κύρια δύναμη διαφθοράς και εκφυλισμού, τόσο των φυσικών, όσο και των πολιτισμικών χαρακτηριστικών που αντιλαμβανόταν ως κεντρικά του γερμανικού έθνους. Κατά αυτήν την έννοια, η εικόνα του “Εβραίου” που περιγράφει ο Χίτλερ στον πολιτικό του λόγο είναι μια εικόνα ενός ατόμου που έχει συνειδητά ως στόχο την διαφθορά του γερμανικού έθνους και της “Άριας φυλής”, την οποία έχει ως στόχο να καταστρέψει, τόσο σε επίπεδο βιολογίας (με την επιμειξία), όσο και σε επίπεδο πολιτισμού, αφού οι δύο αυτές έννοιες είναι αλληλένδετες και άμεσα εξαρτώμενες στην ναζιστική κοσμοθεωρία. Αυτή η αναγνώριση του “Εβραίου” ως του κύριου παράγοντα εκφυλισμού και καταστροφής του γερμανικού έθνους είναι εμφανής στον πολιτικό λόγο του Χίτλερ:

*“Υπήρξε ποτέ οποιοδήποτε σκοτεινό εγχείρημα, οποιαδήποτε αηδιαστική πράξη στην οποία να μην συμμετείχε τουλάχιστον ένας Εβραίος; Βάζοντας προσεκτικά το μαχαίρι σε ένα τέτοιο απόστημα, αμέσως ανακαλύπτεται, σαν ένα σκουλήκι σε ένα πτώμα σε αποσύνθεση, ένας μικρός Εβραίος, που συχνά τυφλώνεται από το ξαφνικό φως”*⁵⁴.

Η ρητορική του απανθρωπισμού λοιπόν είναι εμφανής στο παραπάνω απόσπασμα αφού ο Χίτλερ επιλέγει να απεικονίσει τους Εβραίους ως αποκρουστικά όντα που τρέφονται από ένα σώμα σε αποσύνθεση, αφαιρώντας με αυτόν τον τρόπο την

⁵³ Χίτλερ (ο.π.), σελ. 167

⁵⁴ Χίτλερ (ο.π.), σελ. 42

ανθρώπινη ταυτότητά τους. Ταυτόχρονα, τους παρουσιάζει ως εξ' ορισμού κακόβουλα όντα, που συνειδητά επιδιώκουν να διαφθείρουν, να εκφυλίσουν και να αποσυνθέσουν το "σώμα" του γερμανικού έθνους, τρεφόμενοι ακριβώς από αυτή την αποσύνθεση. Όπως αναφέρει η Fisk⁵⁵, αυτή εικόνα του Εβραίου ως μιαινού και μολυσματικού όντος, που επιδιώκει να μολύνει το σώμα του γερμανικού έθνους, ήταν κεντρικό στοιχείο στην ναζιστική προπαγάνδα, που είχε ως βασικό στόχο τον σταδιακό απανθρωπισμό των Εβραίων στο συλλογικό ασυνείδητο των Γερμανών πολιτών. Για αυτόν τον λόγο, ο Χίτλερ παρουσιάζει μια εικόνα τους ως παραγόντων μόλυνσης της ηθικής, οικονομικής και βιολογικής υγείας του γερμανικού έθνους, πετυχαίνοντας την σταδιακή αντίληψή τους όχι ως ανθρώπινων όντων (έστω και "κατώτερων"), αλλά ως "μικροβίων" που οφείλουν να εξάλειφθούν και δεν θα πρέπει να υπάρχει κανένας ενδιασμός για αυτή την εξάλειψή τους. Όπως ένας γιατρός επι παραδείγματι καταπολεμά τα μικρόβια χωρίς τύψεις για το αν αποτελούν ζωντανούς οργανισμούς, προκειμένου να σώσει μια ανθρώπινη ζωή, κατά τον ίδιο τρόπο η καταπολέμηση των Εβραίων θα έπρεπε να γίνει αντιληπτή ως απαραίτητη διαδικασία για την σωτηρία του γερμανικού έθνους.

Με αυτού του είδους τις παρομοιώσεις, ο Χίτλερ στόχευε στην δημιουργία μιας κοινωνικής αναπαράστασης των Εβραίων ως μια ασθένειας η οποία προσβάλλει όχι μόνο την βιολογία (μέσω της επιμειξίας), αλλά και τον ίδιο τον «γερμανικό πολιτισμό», ενώ την ίδια στιγμή το μέγεθος της απειλής δεν γίνεται αντιληπτό από τους πολίτες, καθώς έχουν συνηθίσει στην παρουσία της απειλής και, συνεπώς, δεν την αναγνωρίζουν ως τέτοια⁵⁶. Για τον λόγο αυτό, ο πολιτικός λόγος του Χίτλερ στόχευε σε μια τέτοια αλλαγή της αντίληψης, ώστε η εβραϊκή παρουσία να αναγνωριστεί ως μια απειλή που «εισβάλλει» σε κάθε τομέα της ζωής των Γερμανών:

«Εδώ ήταν μια επιδημία, μια ηθική επιδημία, με την οποία το κοινό μολύνθηκε ... χειρότερο από την πανούκλα ... Και σε πόσο δυνατές δόσεις κατασκευάστηκε και διανεμήθηκε αυτό το δηλητήριο. {...} Κάποτε έφτασε μέχρι το σημείου όπου κάποιοι από αυτούς, ενεργώντας σαν αντλία λυμάτων, έριχναν τη βρωμιά του απευθείας στο πρόσωπο άλλων ανθρώπων... καταστροφείς που λειτουργούν ως το χειρότερο είδος φορέων μικροβίων στη δηλητηρίαση ανθρώπινων ψυχών»⁵⁷

⁵⁵ Fisk (ό.π)

⁵⁶ Fisk (ό.π)

⁵⁷ Χίτλερ (ό.π.), σελ. 42

Όπως φαίνεται στο παραπάνω απόσπασμα, η απανθρωποποίηση ως τεχνική του λόγου του Χίτλερ στοχεύει ακριβώς στην παρουσίαση των Εβραίων ως «καταστροφικών», που έχουν ως στόχο το να δηλητηριάσουν τους Γερμανούς σε κάθε επίπεδο: ηθικό, πολιτισμικό, ιδεολογικό και βιολογικό. Η σύνδεση ενός πληθυσμού με εικόνες μικροβίων, παρασίτων και ασθενειών, όπως πολύ χαρακτηριστικά γίνεται στο παραπάνω απόσπασμα, αποτελεί μια άμεση οδό μέσω της οποίας ο πληθυσμός αυτός ξεκινάει να χάνει την ανθρώπινη ιδιότητά του και να προβάλλεται ως εκ φύσεως μη-ανθρώπινος, παρομοιάζοντας τους με μορφές ζωής επικίνδυνες για τους ανθρώπους, ως ένα σύνολο παρασιτικών όντων.

Πέραν αυτής της διάστασης, ο Χίτλερ δεν δίστασε να χρησιμοποιήσει αναφορές σε προηγούμενες εκδοχές του αντισημιτισμού, για να εξυπηρετήσει τον σκοπό του. Χαρακτηριστική είναι η αναφορά της «πανούκλας», με μεταφορική έννοια στο παραπάνω απόσπασμα, η οποία ωστόσο αποτελεί υπενθύμιση της παλιάς αντισημιτικής θεωρίας συνωμοσίας, κατά την οποία οι Εβραίοι ήταν υπεύθυνη για την εξάπλωση της επιδημίας αυτής στην Ευρώπη του 14^{ου} και 15^{ου} αιώνα, αντίληψη που οδήγησε σε εκτεταμένες διώξεις των πληθυσμών αυτών στην κεντρική Ευρώπη^{58 59}. Ταυτόχρονα, ο Χίτλερ χρησιμοποιεί και την επίσης μεσαιωνική αντίληψη των Εβραίων ως «θεοκτόνων» και υπεύθυνων για τον θάνατο του Ιησού, ώστε να στρέψει τους θρησκευόμενους Γερμανούς εναντίον τους, τονίζοντας ότι ένας λαός που έχει το θράσος να σκοτώσει τον ίδιο τον Θεό, δεν μπορεί παρά να είναι επικίνδυνος και διαρκώς αφοσιωμένος στο κακό⁶⁰.

Ένα ακόμα βασικό χαρακτηριστικό της απανθρωποποίησης είναι η παρουσίαση του εκάστοτε πληθυσμού ή ομάδας με χαρακτηριστικά μάζας, χωρίς αναγνώριση των ατομικών διαφοροποιήσεων που μπορεί να υπάρχουν. Στην περίπτωση του Χίτλερ, που αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα, οι «Εβραίοι» παρουσιάζονται ως μια συλλογική ταυτότητα χωρίς επιμέρους ατομικές

⁵⁸ Cohn Jr, S. K. (2007). The Black Death and the burning of Jews. Past and Present, 196(1), 3-36.

⁵⁹ Finley, T., & Koyama, M. (2018). Plague, politics, and pogroms: The Black Death, the rule of law, and the persecution of Jews in the Holy Roman Empire. The Journal of Law and Economics, 61(2), 253-277.

⁶⁰ Connelly, J. (2010). Hitler's Gospel. *Commonweal*, 137(4), 24.

διαφοροποιήσεις, ως μια μάζα με κοινά χαρακτηριστικά, στόχο και λειτουργία. Οι παρομοιώσεις με επιβλαβείς μικροοργανισμούς και παρασιτικά όντα φανερώνει ότι αρνείται την ανθρώπινη τους ταυτότητα και ο πληθυσμός αυτός παρουσιάζεται ως μια ενιαία μάζα ή «σμήνος», χωρίς αυτοδιάθεση και χωρίς ατομική συνείδηση. Ο Χίτλερ ομολογουμένως συστηματικά υπερεκτιμά στον λόγο του την συνοχή των Εβραίων ως εθνοπολιτισμικής ομάδας, θεωρώντας ως μια de facto πραγματικότητα που δρουν ενιαία, συντονισμένα και με συγκεκριμένους στόχους. Μια τέτοια διάσταση της απανθρωποποίησης, ωστόσο, στοχεύει εν τέλει και στην απανθρωποποίηση όσων καλεί στο μέρος του, καθώς η απειλή παρουσιάζεται ως μια μάζα χωρίς ατομικές διαφορές. Φανερώνει λοιπόν μια πολεμική διάθεση που καλούνται ολοι να την αντιμετωπίσουν γι' αυτό θα πρέπει και οι ίδιοι να μεταμορφωθούν σε μια μάζα, χωρίς ατομικά δικαιώματα και με αποκλειστικό στόχο την αντιμετώπιση της απειλής και τη νίκη τους:

«{...} όσο περισσότεροι οι στρατευμένες ενέργειες του λαού κατευθύνονται προς ένα και μόνο στόχο, τόσο περισσότεροι νέα μέλη θα στρατεύονται στο κίνημα και θα έλκονται από τον μαγνητισμό της ενοποιημένης δράσης του και, συνεπώς, η δύναμη κρούσης του θα είναι όλο και πιο ισχυρή»⁶¹.

Φαίνεται λοιπόν, κατά αυτόν τον τρόπο, ότι επιθυμία του Χίτλερ δεν ήταν μόνο η απανθρωποποίηση των Εβραίων ή άλλων πληθυσμών και ομάδων που έβλεπε ως αντίπαλες, αλλά και η ίδια η απανθρωποποίηση του Γερμανικού λαού, η μετατροπή του σε μια υπάκοη μάζα, με την εθνική – φυλετική ταυτότητα ως το απόλυτο ενοποιητικό στοιχείο. Έτσι, κεντρική παράμετρος στην απανθρωποποίηση είναι η «αποπροσωποποίηση» (depersonalization), δηλαδή η προσπάθεια παρουσίας ομάδων ή πληθυσμών ως ενιαίες μάζες, χωρίς ατομικά χαρακτηριστικά. Η αποπροσωποποίηση στοχεύει στο να δημιουργήσει μια απόσταση μεταξύ της ατομικά βιωμένης πραγματικότητας και της πραγματικότητας που παρουσιάζει η προπαγάνδα. Εν προκειμένω, οι Γερμανοί θα πρέπει να αγνοήσουν και να ξεχάσουν τους Εβραίους γείτονές τους, με τους οποίους μπορεί να έχουν καλές σχέσεις και τους οποίους αντιλαμβάνονται ως ίδιους με αυτούς, με τις ίδιες ανθρώπινες ανάγκες, ανησυχίες και επιθυμίες. Αντίθετα, στόχος του Χίτλερ είναι να τους αντιληφθούν ως μάζα, χωρίς πρόσωπο, χωρίς ατομικές διαφοροποιήσεις, καθώς όσο πιο μακριά βρίσκεται το κοινό

⁶¹ Χίτλερ (ό.π.), σελ. 76

από την ατομική ταυτότητα ενός ανθρώπου, τόσο πιο εύκολο είναι να τον κατατάξει και να τον αντιληφθεί αποκλειστικά βάσει της ομάδας στην οποία ανήκει, καθώς και βάσει των χαρακτηριστικών που το κοινό αποδίδει στην ομάδα αυτή. Αυτή η απώλεια της ατομικής ταυτότητας και η αντίληψη των ατόμων αποκλειστικά βάσει της εθνοφυλετικής τους ταυτότητας στοχεύει, φυσικά, στην μεγαλύτερη δυνατή πόλωση και, ως εκ τούτου, λειτουργεί και τανάπαλι, με τον ίδιο τρόπο δηλαδή κατά τον οποίο οι Γερμανοί πολίτες αναμένονται να αντιληφθούν ως ενιαία μάζα τους Εβραίους, τους Ρομά, του ομοφυλόφιλους και όποια άλλη ομάδα στοχοποιείται από το ναζιστικό κόμμα ως «εχθρός», με τον ίδιο τρόπο καλούνται να αντιληφθούν και τους εαυτούς τους ως μέρος ενός στρατό ή κινήματος εντός του οποίου δεν χωρούν ατομικές διαφορές. Υπερτονίζεται λοιπόν η ανάγκη λειτουργίας του συνασπισμού του μόνο με μαζικούς όρους και όρους απώλειας της όποιας ατομικής ταυτότητας, προς όφελος του «έθνους» ή της «φυλής»⁶².

2.3 Εκπαιδευτική προπαγάνδα στην ναζιστική Γερμανία

Ένα σημαντικό πλαίσιο άσκησης προπαγάνδας και ρητορικών μίσους ήταν η επίσημη – κρατική εκπαίδευση, καθώς τα σχολεία διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην εξάπλωση των ναζιστικών ιδεών. Ενώ οι λογοκριτές κατέργησαν μερικά βιβλία από τα σχολεία, συντάχθηκαν νέα εγχειρίδια για τη διδασκαλία της τυφλής πειθαρχίας στο κόμμα, της αγάπης για τον Χίτλερ και του αντισημιτισμού. Στο βιβλίο του «Ο Αγών μου» γράφει:

«Η διαπαιδαγώγησή μου είναι σκληρή. Η αδυναμία πρέπει να διώχνεται με μαστίγιο. Στα σχολεία μου θα ανδρωθεί μια νεολαία που θ' αλλάζει τον κόσμο. Θέλω μια νεολαία απότομη και σκληρή... . Δυνατή και όμορφη, έτσι ονειρεύομαι τη νεολαία μου. Θα είναι ικανή να πραγματοποιεί όλες τις φυσικές ασκήσεις. Θέλω να δημιουργήσω μια αθλητική νεολαία. Αυτός είναι ο πρώτος και κυριότερος στόχος. Έτσι, θα έχω μπροστά μου τον καθαρό κι ευγενικό καρπό της φύσης. Έτσι, θα αναδημιουργήσω τον

⁶² Steinhart, N. (2005). Group psychology, sacrifice, and war. *Peace Review: A Journal of Social Justice*, 17(1), 9-16.

άνθρωπο. Δεν θέλω πνευματική καλλιέργεια. Η επιστήμη θα διέφθειρε την νεολαία μου.»

Φαίνεται ο Χίτλερ να επιθυμεί τη διαμόρφωση μιας νεολαίας που θα έχει ως πρώτιστο στόχο την απόκτηση πειθαρχίας και ρώμης χωρίς να επιμένει στη διαμόρφωση πνευματικών χαρακτηριστικών. Δεν είναι τυχαίο που οι δάσκαλοι της εποχής εκείνης τάσσονταν οι περισσότεροι προς αυτή την κατεύθυνση και στα εγχειρίδια που δίδασκαν υπήρχε προπαγανδιστικός λόγος κατά των Εβραίων ώστε τα παιδιά εξ απαλών ονύχων να αντιμετωπίζουν ρατσιστικά τους ανθρώπους αυτούς. Οι δάσκαλοι, ιδιαίτερα από τα σχολεία της πρωτοβάθμιας, ήταν με διαφορά το μεγαλύτερο σε αντιπροσώπευση επαγγελματικό γκρουπ στο κόμμα. Συνολικά σχεδόν το 97% από αυτούς ανήκαν στην Ναζιστική Διδασκαλική Ένωση, και περισσότεροι του 30% αυτών υπήρξαν και μέλη των Ναζί. Από τέτοιους εκπαιδευτικούς τα παιδιά της Γερμανίας μάθαιναν τι «έπρεπε» να μαθαίνουν, το μίσος για τους άλλους, και την αίσθηση συλλογικού και ατομικού μεγαλείου, την χειριστική γλώσσα, όπου ήταν όλα αυτά κεντρικά σε όλο το πρόγραμμα διδασκαλίας⁶³. Η οργάνωση της νεολαίας, υπαγόμενη αρχικά στα «Τάγματα Εφόδου» (SA), με την αρχική ονομασία “Jungsturm-Adolf-Hitler”, σχηματίστηκε στο Μόναχο το 1922 και το 1926 μετονομάζεται επίσημα σε Χιτλερική Νεολαία η οποία μετέπειτα έγινε λαϊκή οργάνωση με милитарιστικό χαρακτήρα⁶⁴. Εν αντιθέσει με την αρχική ρητορική περί οικειοθελούς ένταξης των νέων στην οργάνωση, γεγονός που δε συνάδει με το γενικότερο πλαίσιο του ναζισμού, η συμμετοχή ήταν υποχρεωτική για όλα τα παιδιά ηλικίας 10 έως 18 ετών⁶⁵.

Ήταν τέτοια η προπαγάνδα που δέχονταν τα παιδιά στη ναζιστική Γερμανία και τόσο ισχυρή η ποδηγέτηση των γονέων τους, ώστε δεν χωρούσε περιθώριο για την ελάχιστη κριτική σκέψη. Πόσο μάλλον για την όποια εκδήλωση αντίστασης, παρότι υπήρξαν και τέτοιες που ανάγκασαν πολλούς να μεταναστεύσουν. Η Παπαθανασίου⁶⁶ σχολιάζει πως υπολογίζεται ότι τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο ένας στους δύο

⁶³ Richard L. Rubenstein and John K. Roth, *Approaches to Auschwitz: The Holocaust and Its Legacy* (Louisville: Westminster John Knox Press, 2003), 359–60

⁶⁴ Λαναράς, Κ. (2004) όπ. π., σελ. 329-330

⁶⁵ Dearn, A. (2006). *The Hitler Youth 1933-1945*. Osprey Publishing, σελ. 4.

⁶⁶ Παπαθανασίου, Μ. (2013). ΕΘΝΙΚΟΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ, ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΝΕΟΛΑΙΑ ΣΤΗ (ΝΑΖΙΣΤΙΚΗ) ΓΕΡΜΑΝΙΑ. Πρακτικά διημερίδας: «Ερμηνεύοντας την Ιστορική Εμπειρία του Φασισμού στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση», σελ. 2/18-19

Γερμανούς, ηλικίας 14 έως 18 ετών, ήταν μέλος κάποιας οργάνωσης⁶⁷. Η ιδεολογική καττήρηση αναφορικά με τη γλώσσα περιλάμβανε την εκμάθηση της γερμανικής γλώσσας, ως απόρροια της φυλετικής καταγωγής και της εθνικής συνείδησης. Στο μάθημα της γεωγραφίας τα παιδιά μάθαιναν τις έννοιες της πατρίδας και της φυλής, ενώ το μάθημα της φυσικής περιοριζόταν κυρίως σε στρατιωτικά θέματα, όπως η βαλλιστική, η αεροδυναμική και οι ραδιοεπικοινωνίες. Η διδασκαλία των μαθηματικών χαρακτηρίστηκε ως «κοινωνική αριθμητική» εξαιτίας των κοινωνικών αναφορών που περιλάμβανε. Τα παιδιά έπρεπε να μαθαίνουν από μικρή ηλικία την κυριαρχία της φυλής και της καταγωγής, το σημαντικό ρόλο της ηγεσίας, αναφορικά με το μέλλον της ανθρωπότητας, το θαυμασμό για τον ηγέτη και το μίσος για τους εχθρούς του καθεστώτος⁶⁸.

Παρουσιάζουμε πέντε από τις πιο χαρακτηριστικές εικόνες σχολικών βιβλίων της ναζιστικής περιόδου που όλες έχουν να κάνουν με τον αντισημιτισμό. Σε αυτή την εικόνα βλέπουμε να αναλύονται στην τάξη τα χαρακτηριστικά του προσώπου των Εβραίων παρομοιάζοντας την μύτη του Εβραίου με τον αριθμό 6.

Εικόνα 1.1

Αυτή η εικόνα προέχεται από το εξώφυλλο σχολικού βιβλίου και έχει ως τίτλο: «μην εμπιστεύεσαι την αλεπού στο πράσινο λιβάδι και τον όρκο των Εβραίων».

⁶⁷ Παπαθανασίου (ό.π.)

⁶⁸ Rauschnig, H. (1940). *The voice of destruction*. Pelican Publishing,σελ.177

Σε αυτή την εικόνα παρουσιάζεται με γελοιογραφικό και ειρωνικό τρόπο η φιγούρα ενός Εβραίου, πρόκειται για παρωδία, αφού ο Εβραίος άντρας γελά σαρδόνια με ένα πλατύ χαμόγελο προσπαθώντας να προσελκύσει στο κατάστημα του τη νεαρή κοπέλα, που παρουσιάζεται φοβισμένη και δείχνει να την απωθεί. Τα παιδιά κοιτούν φοβισμένα.

Εικόνα 1.4

Εδώ παρουσιάζεται ο φυλετικός διαχωρισμός στα σχολεία, όπου όπως παρατηρούμε τα παιδιά κοροϊδεύουν τους Εβραίους έχοντας υιοθετήσει πλήρως την ιδεολογία του φυλετικού ρατσισμού.

Εικόνα 1.5

Αξίζει να παραθέσουμε και αυτή την εικόνα η οποία τοποθετούνταν σε πινακίδες και αναγράφει ότι: «60.000 Μάρκα θα στοιχίσει στην κοινωνία μας αυτός ο πνευματικά άρρωστος κατά τη διάρκεια της ζωής του».(Από το περιοδικό Νέοι Άνθρωποι (Neues Volk), έκδοση της υπηρεσίας Φυλετικής Πολιτικής του Ναζιστικού κόμματος της Γερμανίας). Διαφαίνεται ξεκάθαρα λοιπόν ο ρατσισμός προς τους σωματικά η πνευματικά ασθενείς τους οποίους θεωρούσε βάρος της κοινωνίας και έκανε πολλούς να πιστέψουν το ίδιο.

Χαρακτηριστικά σε ένα σχολικό βιβλίο μαθηματικών υπάρχει το εξής πρόβλημα: *«Στη Γερμανία αυτή τη στιγμή υπάρχουν 300.000 διανοητικά ανάπηροι. Πόσο στοιχίζει συνολικά η περίθαλψη αυτών των ανθρώπων; Πόσα δάνεια γάμων των 1.000 μάρκων θα μπορούσαν να χορηγηθούν με αυτά τα χρήματα;»* Είχε τις ρίζες του αυτή η απόκλιση στην ευρωπαϊκή και αμερικανική ευγονική θεωρία, και έτσι η προπαγανδιστική ναζιστική μηχανή στοχοποιούσε και απομόνωνε συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες (πνευματικά και κινητικά ασθενείς, ομοφυλόφιλους), ώστε να μπορέσει να προχωρήσει αργότερα στην εκκαθάρισή τους. Στην περίπτωση των πνευματικά ασθενών εφαρμόστηκε το ναζιστικό πρόγραμμα ευθανασίας T-4 (Aktion T-4) που οδήγησε στο θάνατο περισσότερους από 200.000 ανθρώπους ως «ανεπιθύμητα στοιχεία». Στο πρόγραμμα συμμετείχαν διακεκριμένοι Γερμανοί επιστήμονες⁶⁹.

2.4 Προπαγάνδα στο πλαίσιο της τέχνης και της εικόνας

Ένα δεύτερο πλαίσιο άσκησης προπαγάνδας και ρητορικών μίσους, στο οποίο φαίνονται πολλά από τα στοιχεία που αναλύθηκαν αναφορικά με την εκπαίδευση, ήταν αυτό της τέχνης. Η Γερμανία της εποχής της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης ήταν επίκεντρο της ανάπτυξης της avant garde τέχνης, που εκφράστηκε πιο συγκεκριμένα στις εικαστικές τέχνες μέσω του εξπρεσιονισμού. Το μετέπειτα Ναζιστικό καθεστώς εξέφραζε την έντονη απέχθεια του για τις μορφές της avant garde τέχνης, θεωρώντας

⁶⁹ Henry Friedlander: The Origins of Nazi Genocide. From Euthanasia to the Final Solution. University of North Carolina Press, Chapel Hill & London, 1995

τες σημείο παρακμής και προτάσσοντας την επιστροφή στα κλασικιστικά πρότυπα της αρχαίας Ελληνικής και Ρωμαϊκής τέχνης. Η σύγχρονη τέχνη θεωρούνταν «Εβραϊκή επιρροή» και κρίθηκε ως ασύμβατη και αντίθετη με το γερμανικό πνεύμα, αφού ήταν ακατανόητη και εστίαζε σε διεφθαρμένες – παραμορφωμένες μορφές, οι οποίες για το Ναζιστικό καθεστώς αποτελούσαν έκφραση κατώτερης φυλετικής ταυτότητας και εκφυλισμού (*Entartung*). Ο όρος του εκφυλισμού προήλθε από τον κριτικό και συγγραφέα Μαξ Νόρνταου. Ο όρος χρησιμοποιήθηκε από τον Νόρνταου ως βάση χαρακτηρισμού ως διεφθαρμένων μιας σειράς λογοτεχνικών και καλλιτεχνικών παραδόσεων, όπως ο ιμπρεσιονισμός, τις οποίες θεωρούσε ως πολιτισμικό εκφυλισμό⁷⁰. Οι απόψεις του Νόρνταου υιοθετήθηκαν από το Ναζιστικό καθεστώς για την κατηγοριοποίηση της τέχνης σε εκφυλισμένη και «καθαρή», ορίζοντας την καθαρή τέχνη ως επιστροφή στην αποτύπωση καθαρών μορφών, χωρίς μοντέρνες αλλοιώσεις, με βασικά στοιχεία: το ηρωϊκό πνεύμα και την αποτύπωση της υπαίθρου. Η «καθαρή» τέχνη, που προέτασσε μια επιστροφή στον κλασικισμό, υπό το πρίσμα των φυλετικών θεωριών των Ναζιστών, χρησιμοποιήθηκε ως αντιπαραβολή στα έργα της σύγχρονης τέχνης, οι απεικονίσεις των οποίων έγιναν αντιληπτές ως «ασθενείς» και παρηκμασμένες μορφές τέχνης που πρέπει να αντικατασταθούν από τα ιδεώδη της κλασσικής ομορφιάς και δύναμης. Αντίθετα, έργα που παρουσίαζαν την «γερμανική φυλή» ως παραμορφωμένη και αδύναμη καταδικάζονταν από το καθεστώς, όπως το έργο «Ανάπηροι Πολέμου» του Ότο Ντίξ (Εικόνα 1.6). Η προσέγγιση και ο έλεγχος της τέχνης από το Ναζιστικό καθεστώς βασίστηκε ιδεολογικά στα γραπτά του Ναουμπουργκ, όπως το «Τέχνη και Φυλή» (*Kunst und Rasse*, 1928)⁷¹.

⁷⁰ Baldwin, P. M. (1980). Liberalism, Nationalism, and Degeneration: The Case of Max Nordau. *Central European History*, 13(02), 99-120.

⁷¹ Schultze-Naumburg, Paul. *Kunst und Rasse*. Lehmann, 1928.

Εικόνα 1.6: *Ανάπηροι Πολέμου*, Otto Dix (1920)

Σημειωτέον ότι ο ναζισμός πρέσβευε ότι η γερμανική παράδοση κατοικούσε στη γενεαλογία της Άριας φυλής, με ρίζες στην κλασική τέχνη και πολιτισμό, τη γοτθική τέχνη και την τέχνη της Αναγέννησης⁷². Σε αυτά τα πλαίσια αναπτύχθηκε το κίνημα του ρομαντικού ρεαλισμού στη ζωγραφική, σύμφωνα με τις επιταγές του οποίου ο κάθε καλλιτέχνης έπρεπε να δημιουργήσει μία εικόνα ιδανική για να μείνει στην αιωνιότητα. Τα πρότυπα της τάσης λαμβάνονται από τη μυθολογία, τις σκηνές πολέμου, τις θυσίες και οι μορφές στηρίζονται στην κλασική τελειότητα.

Επίσης ο ναζισμός εναντιώθηκε στο μοντερνισμό και παράλληλα διατύπωσε την πεποίθηση ότι η τέχνη που αρμόζει στην Άρια φυλή θα πρέπει να έχει τις καταβολές της στα πρότυπα του ελληνορωμαϊκού κάλλους και τη μεγαλοπρέπεια της γοτθικής τέχνης του Μεσαίωνα. Η τέχνη του ναζισμού βασίστηκε σε απολιθωμένες φόρμες, οι οποίες επικυρώνουν το «αιώνιο» και το «μόνιμο»⁷³. Ο ίδιος ο Χίτλερ δεν έκρυβε το θαυμασμό του για την τέχνη του Μιχαήλ Άγγελου και την επιθυμία του για επιστροφή στο αρχαιοελληνικό ιδεώδες, όχι αυτούσιο, αλλά υπό το πρίσμα του ναζισμού. Έτσι, εκτός από το κάλλος και την ευγένεια, η τέχνη του ναζισμού, ιδιαίτερα η γλυπτική, αποτύπωνε την υπεράνθρωπη δύναμη και θέληση,

⁷² Antliff, Mark. "Fascism, modernism, and modernity". *The Art Bulletin*, 84(1). 2002, σ.σ. 148-169.

⁷³ Griffin, Roger. *The nature of fascism*. Psychology Press, 1991: σελ. 73

δημιουργώντας ένα μάλλον αταίριαστο συνδυασμό από στοιχεία κλασικιστικά και γοτθικά. Το ρεύμα του κλασικισμού από τη δημιουργία του χαρακτηρίστηκε από θαυμασμό προς τα κλασικά πρότυπα, την τελειότητα και την εξιδανίκευση που απέπνεαν. Οι κλασικιστές καλλιτέχνες δεν ήταν φυλετιστές. Ωστόσο, συσχετίστηκαν με τις φυλετικές αντιλήψεις, εξαιτίας της προτίμησης που τα φασιστικά καθεστώτα έδειξαν προς αυτό και τη χρησιμοποίησή του για να διαδώσουν τις ιδέες που πρόσβευαν. Μάλιστα στην έκθεση Entartete Kunst (Εκφυλισμένη Τέχνη) – Μόναχο 1937, που διοργανώθηκε από το καθεστώς, χρησιμοποιήθηκαν ως πρότυπα έργα μοντέρνας τέχνης που θεωρήθηκαν εκφυλιστικά και φανέρωναν, κατά το καθεστώς, σημάδια παρακμής και έλλειψης φυλετικής καθαρότητας⁷⁴. Μεταξύ των δημιουργών ήταν οι Marc Chagall, Georg Grosz, Wassily Kandinsky, Ernst Ludwig Kirchner, Paul Klee, Georg Kolbe, Wilhelm Lehmbruck, Franz Marc, Emil Nolde.

Το έργο «En Canot» του Jean Matzinger (1913) (Εικόνα 1.7) αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα έργου που θεωρήθηκε ως «εκφυλισμένο» από τους Ναζιστές και αποτέλεσε μέρος της έκθεσης Entartete Kunst. Οι νεοιμπρεσιονιστικές και κυβιστικές τεχνικές του θεωρήθηκαν ως εκφυλισμός, λόγω της απουσίας καθαρών – εξιδανικευμένων μορφών.

Εικόνα 1.7: «En Canot» του Jean Matzinger (1913)

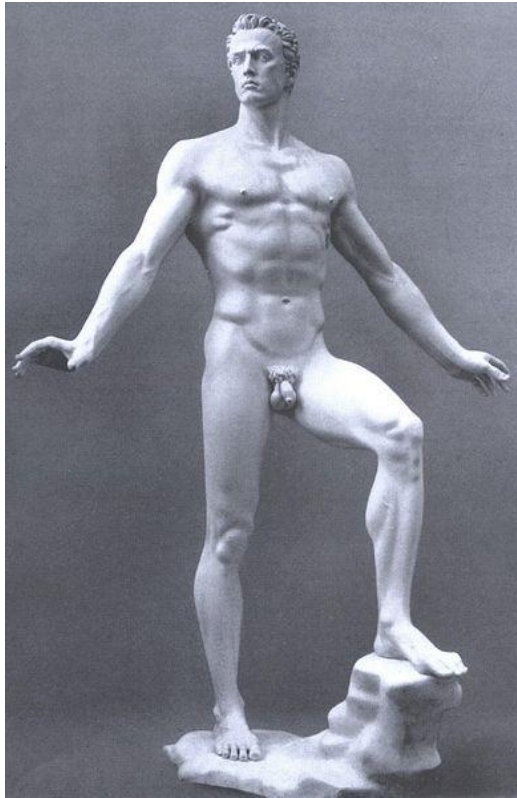
Η επιστροφή στα κλασικιστικά πρότυπα και τον γερμανικό ρομαντισμό αναπτύχθηκε από μια σειρά έργων εικαστικών καλλιτεχνών, οι οποίοι είχαν την

⁷⁴ Barron, Stephanie. *Degenerate art: the fate of the avant-garde in Nazi Germany*. Harry N. Abrams, 1991, σελ. 83

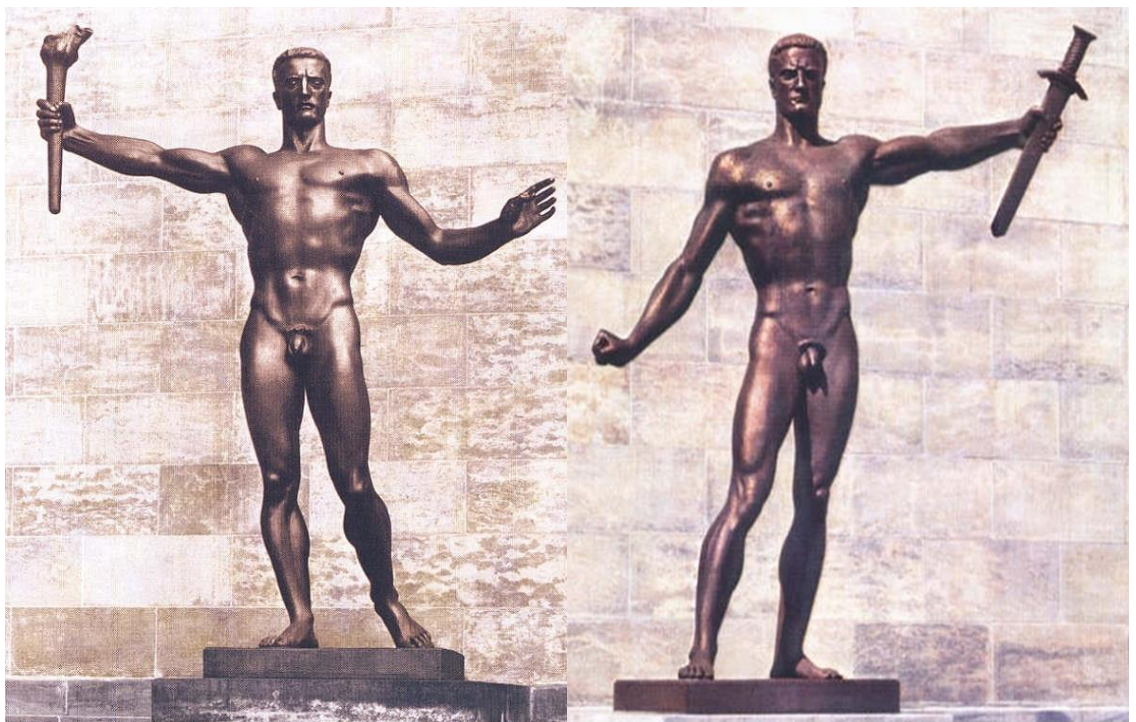
επίσημη στήριξη του Ναζιστικού καθεστώτος. Στα έργα αυτά είναι εμφανής η επιστροφή σε κλασικά πρότυπα και εξιδανικευμένες μορφές, με σκοπό την ανάδειξη της καθαρότητας και της ανωτερότητας της «Άριας Φυλής». Αυτά τα στοιχεία είναι χαρακτηριστικά του έργου του Arno Breker, στο οποίο τονίζεται ακριβώς η καθαρότητα των μορφών και η χρήση προτύπων ελληνορωμαϊκής ομορφιάς σε συνδυασμό με την μεγαλοπρέπεια και την δύναμη που ήθελε να προσδώσει στην Γερμανική φυλή.

Εικόνα 1.7: Arno Breker, The Great Torchbearer (1940)

Εικόνα 1.8: Arno Breker, Der Sieger, (1939)

Εικόνα 1.9: Arno Breker: Le porte flambeau et le porte glaive, 1939

Ο κλασικισμός του Breker δεν μπορεί να συνδεθεί με τον φυλετισμό αν δεν εξεταστεί στο κοινωνικό-πολιτικό πλαίσιο στο οποίο προέκυψε. Αν και η επιστροφή στον κλασικισμό δεν συνεπάγεται την στροφή προς τον φυλετισμό, η επίσημη στήριξη του Breker από το ναζιστικό καθεστώς, καθώς και η υιοθέτηση της αισθητικής του κατεύθυνσης, οδηγεί αναπόφευκτα σε φυλετιστικές αναγνώσεις και ερμηνείες του έργου του⁷⁵. Τα νεοκλασικιστικά στοιχεία της καθαρής μορφής με ελληνο-ρωμαϊκές αναφορές γίνονται πιο ξεκάθαρα αντιληπτά ως συ σχετιζόμενα με τον φυλετισμό, μέσω της χρήση τους σε απεικονίσεις της ναζιστικής προπαγάνδας (Εικόνες 1.10 & 1.11):

Εικόνα 1.10: Ναζιστική προπαγανδιστική αφίσα, 1938

⁷⁵ Schmid, Ulrich. "Style versus Ideology: Towards a conceptualisation of fascist aesthetics." *Totalitarian Movements and Political Religions* 6.1 (2005): 127-140.

Εικόνα 1.11: Αφίσα για τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 1936 στο Βερολίνο

Η αφίσα που αναφέρεται στους Ολυμπιακούς Αγώνες του 1936 στο Βερολίνο θυμίζει ιδιαίτερα έντονα τα έργα του Breker και εντάσσεται στην ιδεολογική κατεύθυνση των αγώνων που επιχείρησαν να εδραιώσουν την ιδέα της επιστροφής στα κλασικιστικά ελληνο-ρωμαϊκά πρότυπα, καθώς και την εδραίωση του φυλετισμού του ναζιστικού κόμματος και της ανωτερότητας της Αρίας φυλής⁷⁶.

Αξίζει να τονιστεί ότι ένα από τα σημαντικά στοιχεία της Ναζιστικής ιδεολογίας ήταν η θεώρηση της ζωής στην επαρχία και της σύνδεσης με την γη ως φυσικό περιβάλλον της γερμανικής φυλής. Η αγροτική επαρχία θεωρήθηκε φυσικό περιβάλλον του Ήρωα, κατά τα μυθολογικά και μεσαιωνικά πρότυπα, ενώ η αστική ζωή έγινε αντιληπτή ως παρηκμασμένη και περιβάλλον απεικόνισης των αντι-ηρωικών μορφών που το Ναζιστικό καθεστώς απεχθανόταν. Επίσης η φανερή αντιδραστικότητα του καθεστώτος έγινε εμφανής με την καμπάνια «Αίμα και Γη» (*Blut und Boden*), που τόνισε αυτά ακριβώς τα στοιχεία της «φύσης» της Αρίας

⁷⁶ Kaas, D. A. "The Issue of Racism at the 1936 Olympics." *Journal of sport history* 3.3 (1976): 223-235.

Φυλής⁷⁷ της οποίας οι ιδεολογικές κατευθύνσεις του συνθήματος «Αίμα και Γη» βρήκαν (στα μάτια των ναζιστών) έναν τρόπο έκφρασής τους στο έργο του Adolf Wissel, όπου ο λευκός Γερμανός αναπαρίσταται στο αγροτικό περιβάλλον, ως στοιχείο αιώνιας σύνδεσής του με την Ευρωπαϊκή γη (Εικόνα 1.12):

Εικόνα 1.12: Έργο του Adolf Wissel

Αντίστοιχης σημασίας για την κατανόηση του φυλετισμού στην τέχνη της δεκαετίας του 1930, είναι και η απεικόνιση της Γερμανικής οικογένειας, αντιληπτή από το καθεστώς ως η βάση της γερμανικής φυλής, η οποία επίσης αναπαρίσταται στο έργο του Wissel (Εικόνα 1.13):

⁷⁷ Kamenetsky, Christa. "Folklore as a political tool in Nazi Germany." *Journal of American Folklore* (1972): 221-235.

Εικόνα 1.13: *Kalenberger Bauernfamilie*, Adolf Wissel (1938)

Τόσο η επίσημη στήριξη του Wissel από το ναζιστικό καθεστώς όσο και η συσχέτισή του (ίσως και εν αγνοία του) με το «Λαϊκό Κίνημα» (*völkische Bewegung*) και τις ιδεολογικές κατευθύνσεις του για την εστίαση στον «απλό», «λευκό» άνθρωπο της επαρχίας, που όμως έχει ηρωικά χαρακτηριστικά, έχουν κατατάξει τον Wissel στα πλαίσια του εθνικιστικού ρομαντισμού του γερμανικού μεσοπολέμου, πλαίσιο το οποίο έχει *de facto* ισχυρά στοιχεία φυλετισμού. Η έντονη θεώρηση της επαρχίας και του αγροτικού τοπίου ως «φυσικό περιβάλλον» της γερμανικής οικογένειας, ήταν σημαντικό ιδεολογικό στοιχείο του ναζισμού⁷⁸ και πιθανότητα το στοιχείο που οδήγησε στην υιοθέτηση και την στήριξη των έργων του Wissel από το καθεστώς, που επιδίωξε να παρουσιάσει την εικόνα της ιδανικής «Αρίας» οικογένειας, όπως παρακάτω (Εικόνα 1.14):

⁷⁸ Dominick, Raymond H. "The Nazis and the nature conservationists." *Historian* 49.4 (1987): 508-538.

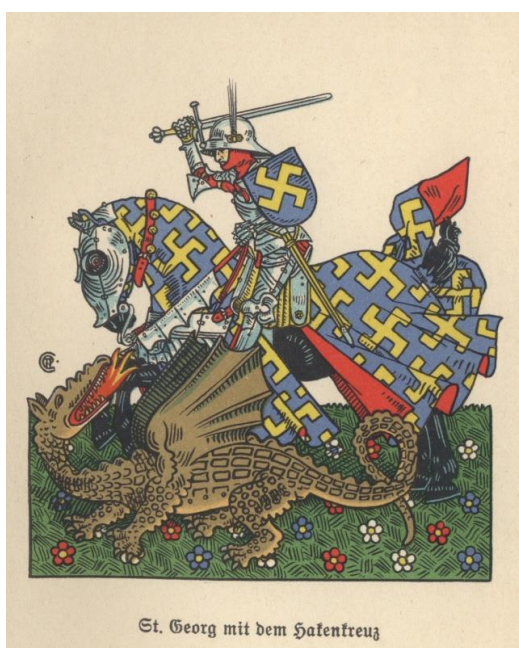
Εικόνα 1.14: Ναζιστική προπαγανδιστική αφίσα (δεκαετία 1930)

Τέλος, το καθεστώς προώθησε σε μεγάλο βαθμό ως μέρος της ιδεολογίας του την «ηρωική» φύση της Γερμανικής φυλής, ενσωματώνοντας μυθολογικά στοιχεία, τόσο ως μέρος των ιδεολογικών και εθνικών αφηγήσεων, όσο και ως μέρος της εικαστικής τέχνης⁷⁹. Χαρακτηριστικά είναι τα παραδείγματα των Arthur Kampf, Albert Bürkle, Gustav Adolf Cloß (Εικόνα 1.15), Werner Peiner (Εικόνα 1.16) και Friedrich Wilhelm Kalb.

⁷⁹ Kamenetsky, Christa. "Folklore as a political tool in Nazi Germany." *Journal of American Folklore* (1972): 221-235.

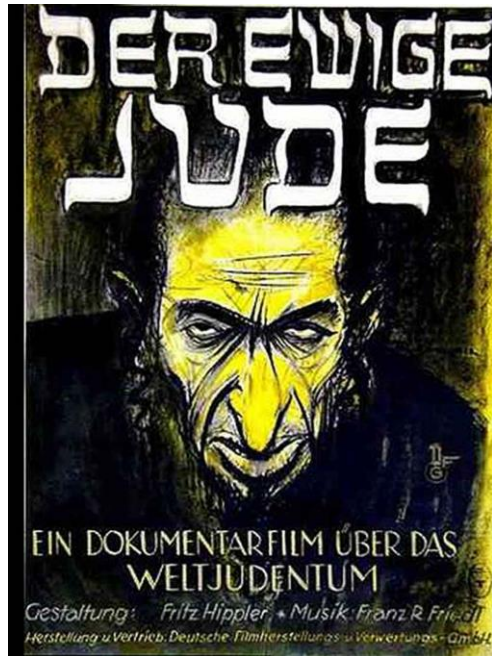
Εικόνα 1.15: Werner Peiner: *Siege of Marienburg* (1940)

Εικόνα 1.16: Gustav Adolf Cloß: *St. Georg mit dem Hakenkreuz*, (1937)

Πέραν των απεικονίσεων της καθαρότητας της γερμανικής φυλής, στις εικαστικές τέχνες του μεσοπολέμου και κυρίως την ζωγραφική και την γλυπτική, έχει σημασία να αναφερθεί και η αντίθετη πλευρά, η οποία προέκυψε κυρίως μέσω απεικονίσεων για λόγους προπαγάνδας και όχι μέσω επίσημων καλλιτεχνικών έργων. Οι αντι-σημιτικές απεικονίσεις ήταν ιδιαίτερα έντονες υπό το Ναζιστικό καθεστώς, αναπαριστώντας καρικατούρες και υπερβολικά αρνητικά στερεότυπα, ώστε να στιγματιστούν κοινωνικά και να απομονωθούν οι Εβραίοι. Ένα τέτοιο χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η αφίσα της προπαγανδιστικής ταινίας «Ο Αιώνιος Εβραίος»

(Εικόνα 1.17), όπου η Εβραϊκή μορφή παρουσιάζεται μοχθηρή, παραμορφωμένη και σε κάθε περίπτωση αποτελεί το ακριβώς αντίθετο της εξιδανικευμένης γερμανικής μορφής του γερμανικού νέο-κλασικισμού του μεσοπολέμου:

Εικόνα 1.17: Αφίσα της ταινίας «ο Αιώνιος Εβραίος»

Σε μια άλλη αντισημιτική απεικόνιση (Εικόνα 1.18), ο Εβραίος αναπαρίσταται ως η αρχέτυπη καπιταλιστική μορφή, ως τοκογλύφος ή τραπεζίτης, ο οποίος όμως είναι ταυτόχρονα ρακένδυτος για να τονιστεί η χαμηλότερη φυλετική του στάθμη.

1.18: Σατυρική απεικόνιση εβραίου τραπεζίτη / τοκογλύφου

Ιδιαίτερα χαρακτηριστικές της ναζιστικής αντισημιτικής προπαγάνδας είναι οι απεικονίσεις που έχουν ως στόχο την απανθρωποποίηση του εβραϊκού πληθυσμού (βλ. Υποκεφάλαιο 1.2 της παρούσας εργασίας). Χαρακτηριστικά τέτοια παραδείγματα είναι οι απεικονίσεις Εβραίων ως «αρουραίων» (Εικόνα 1.19) ή ως «σκουληκιών» (Εικόνα 1.19), με στόχο την απώλεια της ανθρώπινης ιδιότητας τους και την εγκαθίδρυση της αντίληψής τους στο γερμανικό κοινό ως μιας ενιαίας παρασιτικής μάζας. Ταυτόχρονα, η σύνδεση αυτή του εβραϊκού πληθυσμού με εικόνες παρασιτικών όντων, αντιληπτών ως ανθυγιεινών από τους περισσότερους ανθρώπους, στοχεύει στο να συνδέσει τον εβραϊκό πληθυσμό με την έννοια της απειλής της υγείας, είτε αυτή η υγεία είναι βιολογική – φυλετική, ηθική ή πολιτισμική.

1.19: Παρουσίαση εβραίου ως «αρουραίου»

1.20: Παρουσίαση εβραίου ως «σκουληκιού»

3. Ρητορικές μίσους και προπαγάνδα στον δημόσιο λόγο της φασιστικής Ιταλίας (1922-1943)

Ο Μπενίτο Μουσολίνι, ο ιδρυτής του κινήματος του φασισμού και πρωθυπουργός (με δικτατορικές εξουσίες) της Ιταλίας από το 1922 μέχρι το 1943, αποτέλεσε μια από τις βασικές επιρροές για τον πολιτικό λόγο, την προπαγάνδα και την τελετουργική – θρησκευτική διάσταση των εκδηλώσεων του ναζιστικού κόμματος, που δανείστηκε σε σημαντικό βαθμό τα στοιχεία αυτά από το Ιταλικό φασιστικό κόμμα. Όπως και στην περίπτωση του Χίτλερ, έτσι και ο Μουσολίνι δημιούργησε μια δημόσια περσόνα η οποία αποτέλεσε αντικείμενο προσωπολατρίας, με ταυτόχρονη διεξαγωγή τελετουργικών συγκεντρώσεων των οπαδών του, συγκεντρώσεις που είχαν ευθεία αναφορά στο παρελθόν της χώρας και, ιδιαίτερα, στην Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία⁸⁰.

Το ίδιο το σύμβολο του φασιστικού κόμματος ήταν η φασκιά (fascia), ένα σύνολο ράβδων δεμένων μεταξύ τους, που χρησιμοποιούνταν ως σύμβολο ενότητας και του αδιάσπαστου της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, από Ρωμαίους αυτοκράτορες, στρατηγούς και άλλους αξιωματούχους. Ακόμα και ο τίτλος του Μουσολίνι ως Duce αντανakλά το λατινικό Dux (αρχηγός). Ο ίδιος ο δικτάτορας είχε εκφράσει πολλές περιστάσεις τον θαυμασμό του, όχι μόνο για το μεγαλείο της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, αλλά και για την ικανότητα των αυτοκρατόρων να ελέγχουν και να επηρεάζουν άμεσα τις μάζες των πολιτών, μέσω του θεάματος και της τελετουργίας, αλλά και μέσω της ρητορικής, που γινόταν αντιληπτή ως μέρος του θεάματος και ως διαδικασία συναισθηματικής επιρροής των μαζών^{81 82}.

Αξίζει αν παρατηρήσουμε ότι και εδώ η σχέση του Ιταλικού φασισμού με ένα εξιδανικευμένο αρχαίο ρωμαϊκό παρελθόν ήταν έκδηλη, από την υιοθέτηση του υποτιθέμενου «ρωμαϊκού χαιρετισμού» με παρατεταμένο το δεξί χέρι, μέχρι την κατασκευή κτιρίων με στοιχεία ρωμαϊκής αρχιτεκτονικής, την εξιδανίκευση της στρατιωτικής δύναμης των λεγεώνων και την μετάφρασή της σε έναν σύγχρονο

⁸⁰ Edwards, C. (1995). Rome revived? The city as a language of power. *Omnibus*, 30, 22-25.

⁸¹ Roche, H. (2019). Mussolini's 'Third Rome', Hitler's Third Reich and the allure of antiquity: classicizing chrono politics as a remedy for unstable national identity?. *Fascism*, 8(2), 127-152.

⁸² Edwards (ό.π.)

μιλιταρισμό, και μέχρι την χρήση ενός βαρύγδουπου πολιτικού λόγου, με εκφραστικά στοιχεία και δομή αντίστοιχη των λόγων ρητόρων ή αυτοκρατόρων της αρχαιότητας⁸³⁸⁴. Κατά αυτή την έννοια, η αρχαία Ρώμη αποτέλεσε το μοντέλο πάνω στο οποίο ο Μουσολίνι θεμελίωσε την εξουσία του ως δικτάτορας και η αυτοκρατορία αποτέλεσε την ηθική δικαιολόγηση μιας ιμπεριαλιστικής εξωτερικής πολιτικής, αρχικά στην Αφρική και μετέπειτα στην Ευρώπη, με την είσοδο της Ιταλίας στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο⁸⁵.

3.1 Ανάλυση πολιτικού λόγου του Μουσολίνι

Στο κείμενό του με τίτλο «Αιώνιος Φασισμός: Δεκατέσσερις τρόποι θεώρησης ενός μελανοχιτώνα⁸⁶», ο Umberto Eco⁸⁷ αναφέρεται σε μια σειρά βασικών γνωρισμάτων του πολιτικού λόγου του φασισμού, ήδη αναγνωρίσιμων κατά την περίοδο της φασιστικής Ιταλίας, αλλά που συνεχίζουν να αποτελούν την βάση του λόγου αυτού μέχρι και τις μέρες μας, όπως η λατρεία της παράδοσης, η απόρριψη της νεωτερικότητας, η εστίαση στην δράση και την βία ως καθαυτές αξίες, καθώς και ο φόβος της διαφορετικότητας. Το σύνολο των στοιχείων αυτών είναι εμφανή στον πολιτικό λόγο του αρχηγού του φασιστικού κόμματος και πρωθυπουργού της φασιστικής Ιταλίας, Μπενίτο Μουσολίνι. Όπως αναφέρει η Falasca-Zamponi⁸⁸, η χρήση της προπαγάνδας και η ενσωμάτωση τελετουργικών, σχεδόν θρησκευτικών στοιχείων, με αποτέλεσμα την δημιουργία μιας έντονης προσωπολατρίας, όπως και στην περίπτωση του Χίτλερ, ήταν θεμελιώδη στοιχεία του πολιτικού λόγου του Μουσολίνι, αλλά και της κρατικής προπαγάνδας της φασιστικής Ιταλίας. Η συμπερίληψη τέτοιων στοιχείων είχε ως στόχο την παρουσίαση του Μουσολίνι ως

⁸³ Roche (ο.π.)

⁸⁴ Marcello, F. (2011). Mussolini and the idealisation of Empire: the Augustan Exhibition of Romanità. *Modern Italy*, 16(3), 223-247.

⁸⁵ Edwards (ο.π.)

⁸⁶ Αναφερόμενος στην παραστρατιωτική πτέρυγα του φασιστικού κόμματος, με όνομα Εθελοντική Πολιτοφυλακή Εθνικής Ασφάλειας (Milizia Volontaria per la Sicurezza Nazionale)

⁸⁷ Eco, U. (1995) "Eternal Fascism: Fourteen Ways of Looking at a Black-shirt" *New York Review of Books* (November–December 1995), σελ. 15

⁸⁸ Falasca-Zamponi, S. (1997). *Fascist spectacle: the aesthetics of power in Mussolini's Italy* (Vol. 28). University of California Press, σελ. 57

ενσάρκωσης του νέου φασιστικού προτύπου του *υπεράνθρωπου*, με έντονα στοιχεία λατρείας της προσωπικότητας, ημι-θεϊκές ιδιότητες και υπερτονισμό του ανδρισμού⁸⁹.

Τα στοιχεία αυτά είναι εμφανή και στον ίδιο τον πολιτικό λόγο του Μουσολίνι. Στο διάγγελμά της 10^{ης} Ιουνίου του 1940, μετά την κήρυξη πολέμου στην Βρετανία και την Γαλλία και την επίσημη είσοδο της Ιταλίας στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, ως μέρος του Άξονα, ο πολιτικός λόγος του Μουσολίνι εστιάζει στον υπερτονισμό του ηρωισμού του λαού της Ιταλίας και την παρουσίαση του φασισμού ως ενός «νέου» συστήματος, απέναντι στις «γερασμένες» δημοκρατίες της Βρετανίας και της Γαλλίας:

«Μαχητές της γής, της θάλασσας και του αέρα, μελανοχιτώνες της επανάστασης και των λεγεώνων, άνδρες και γυναίκες της Ιταλίας, της αυτοκρατορίας και του Βασιλείου της Αλβανίας, ακούστε! Η ώρα του πεπρωμένου έφτασε για εμάς. Η ώρα της αμετάκλητης απόφασης έχει έρθει». {...} «Η κήρυξη πολέμου έχει ήδη δοθεί στους πρέσβεις της Μεγάλης Βρετανίας και της Γαλλίας. Στεκόμαστε ενάντια στις πλουτοκρατικές και αντιδραστικές δημοκρατίες που πάντα εμπόδιζαν την πορεία και συχνά συνωμοτούσαν ενάντια στην ύπαρξη του Ιταλικού λαού».

Είναι χαρακτηριστικός ο θριαμβευτικός τόνος του διαγγέλματος, όπου η κήρυξη πολέμου δεν φαίνεται να αποτελεί μια αναγκαιότητα των συνθηκών, αλλά αναφέρεται ως «πεπρωμένο», δείχνοντας ακριβώς την πολεμική και επεκτατική εστίαση του λόγου του φασιστικού καθεστώτος. Την ίδια στιγμή, είναι χαρακτηριστική η χρήση όρων που παραδοσιακά προέρχονται από την αριστερά, όπως «πλουτοκρατικές» και «αντιδραστικές», κάτι το οποίο οφείλεται στην αντίληψη του Μουσολίνι για τον φασισμό ως ενός επαναστατικού κινήματος, ενός «τρίτου δρόμου», που συνδυάζει την παραδοσιακότητα και τον εθνικισμό με την επαναστατική προοπτική. Κατά αυτή την έννοια, η κήρυξη πολέμου παρουσιάζεται ως μέρος αυτής της «επαναστατικής» συνθήκης:

«Η προλεταριακή, φασιστική Ιταλία έχει αναδυθεί για Τρίτη φορά, δυνατή, περήφανη και ισχυρή όπως ποτέ άλλοτε. Υπάρχει μόνο μια τάξη πραγμάτων. Αυτό είναι κατηγορηματικό και υποχρεωτικό για όλους. Ήδη αγκαλιάζει τις

⁸⁹ Falasca-Zamponi (ό.π.)

καρδιές όλων, από τις Άλπεις μέχρι τον Ινδικό Ωκεανό: Κατακτήστε! Και θα κατακτήσουμε, έτσι ώστε, επιτέλους, να φτιάξουμε έναν καινούργιο κόσμο ειρήνης και δικαιοσύνης για την Ιταλία, την Ευρώπη και τον κόσμο. Ιταλικέ λαέ, στα όπλα και δείξε την επιμονή, το κουράγιο και την γενναιότητά σου!»

Η εστίαση στην δράση και την βία, με την μορφή της απόλυτης μορφής βίας, αυτής του πολέμου, είναι εμφανής στο παραπάνω απόσπασμα, όπου το πρόσταγμα του Μουσσολίνι είναι το «Κατακτήστε!». Είναι σαφές από τον λόγο του δικτάτορα ότι η ένταξη της Ιταλίας στον πόλεμο δεν αποτελεί μια αναγκαιότητα, λόγω των γεωπολιτικών ισορροπιών και δυνάμεων, αλλά μια ρητή επιθυμία του καθεστώτος για την κατάκτηση νέων εδαφών, εις βάρος των παλαιότερων μεγάλων δυνάμεων της Ευρώπης, καθώς και των πιο αδύναμων ή παρηκμασμένων λαών, που –όντας τέτοιои- αξίζουν να κατακτηθούν από όλους εν γένει μιας και χρησιμοποιείται το α πληθυντικό πρόσωπο. Είναι επίσης χαρακτηριστική η σύνδεση που γίνεται από τον Μουσσολίνι με την Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, η οποία εντοπίζεται στο παρακάτω απόσπασμα:

«Είναι η σύγκρουση μεταξύ δύο εποχών, δύο ιδεών. Τώρα, ο κύβος ερρίφθη και η βούλησή μας έχει κάψει τα πλοία μας πίσω μας».

Όπως και στα προηγούμενα αποσπάσματα, η κήρυξη πολέμου εδώ παρουσιάζεται ως μια φάση της «επαναστατικής» διαδικασίας που ξεκίνησε το κίνημα του φασισμού, το οποίο νοείται ως η «νέα» ιδέα, που θα φέρει μια νέα εποχή. Παρ' όλα αυτά, ο δικτάτορας χρησιμοποιεί την φράση: «Ο κύβος ερρίφθη» (*Alea iacta est*), η οποία αποδίδεται στον Ιούλιο Καίσαρα, όταν διέβη τον ποταμό Ρουβικώνα, κατά την έναρξη του εμφυλίου πολέμου που τον κατέστησε δικτάτορα της Ρώμης. Είναι σαφές ότι ο Μουσσολίνι προσπαθεί να συνδέσει την ένταξη της Ιταλίας στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο με το πλέον εμβληματικό γεγονός θεμελίωσης της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Είναι, ωστόσο, χαρακτηριστικό, ότι την ίδια στιγμή, στο ίδιο διάγγελμα, προσπαθεί να νομιμοποιήσει ηθικά την ένταξη της Ιταλίας στον πόλεμο, αναφέροντας ότι δεν υπήρξε δυνατότητα αποφυγής του, παρ' όλη την προσπάθεια που κατέβαλε:

«Η συνείδησή μας είναι απολύτως καθαρή. Με εσάς, ολόκληρος ο κόσμος είναι μάρτυρας ότι η Ιταλία του φασισμού έκανε οτιδήποτε ανθρωπίνως δυνατό για να αποφύγει την καταιγίδα που καταβροχθίζει την Ευρώπη, αλλά

χωρίς αποτέλεσμα. {...} Αν σήμερα αποφασίσαμε να δεχτούμε τους κινδύνους και τις θυσίες του πολέμου είναι γιατί η τιμή, τα συμφέροντα και το μέλλον το επιβάλλουν, γιατί ένας λαός είναι μεγάλος όταν θεωρεί τις υποχρεώσεις του ιερές και δεν αποφεύγει τον υπέρτατο δρόμο που χαράζει την πορεία της ιστορίας».

Όπως φαίνεται στο παραπάνω απόσπασμα, υπάρχει μια αντιφατική σύνδεση μεταξύ της ηθικής νομιμοποίησης της Ιταλίας ως φιλειρηνικής δύναμης που «έκανε οτιδήποτε ανθρωπίνως δυνατό» και της αντίληψης του πολέμου ως «υπέρτατου δρόμου που χαράζει την πορεία της ιστορίας». Για μια ακόμα φορά, η εστίαση στον πόλεμο ως αυταξία και ως «πεπρωμένο» είναι χαρακτηριστική. Η αντίληψη της βίας ως βασικής κινητήριας δύναμης της ιστορίας, καθώς και ως απόδειξη της ζωτικότητας και της ακμής ενός λαού, είναι χαρακτηριστικό στοιχείο στην ρητορική μίσους του Μουσσολίνι, αλλά και του φασιστικού καθεστώτος εν γένει, είτε αυτό αφορά την επεκτατική πολεμική πολιτική, είτε αφορά το ζήτημα της μεταχείρισης άλλων λαών και φυλών, στο πλαίσιο της επιθυμητής αυτής επέκτασης.

Διαφορές ρητορικών μίσους μεταξύ Γερμανίας και Ιταλίας

Η σχέση του Μουσσολίνι και του φασιστικού κόμματος με τον φυλετισμό – ρατσισμό και τις αντίστοιχες ρητορικές μίσους που εμφανίζονται σε σχέση με αυτόν στην ναζιστική Γερμανία είναι ιδιαίτερα περίπλοκη και σχετίζεται όχι μόνο με τις απόψεις του φασιστικού κόμματος, αλλά και με την πορεία των σχέσεων του με την ναζιστική Γερμανία. Σε αντίθεση με την περίπτωση της ναζιστικής Γερμανίας, ο φυλετισμός δεν αποτέλεσε ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά του Ιταλικού φασισμού, ιδιαίτερα πριν την είσοδο της Ιταλίας στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ως μέρος του άξονα. Αντίθετα, ο ίδιος ο Μουσσολίνι είχε εκφράσει την αντίθεση και, εν πολλοίς, μια ειρωνική διάθεση απέναντι στον λόγο των ναζιστών περί της γερμανικής «ανώτερης φυλής», αναφέροντας το 1934:

«Τριάντα αιώνες ιστορίας μας επιτρέπουν να κοιτάζουμε με λύπηση κάποιες ιδέες που κυκλοφορούν πέρα από τις Άλπεις, από τους απογόνους εκείνων που ήταν αγράμματοι, όταν η Ρώμη είχε τον Καίσαρα, τον Βιργίλιο και τον Αύγουστο».

Στον ίδιο λόγο του, ο Μουσσολίνι αναφέρει ότι: «Οι Εβραίοι ζουν στην Ρώμη από την εποχή των βασιλέων και θα παραμείνουν ανενόχλητοι»^{90 91}. Φαίνεται, συνεπώς, ότι ο πολιτικός λόγος του Μουσσολίνι, τουλάχιστον μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1930, δεν περιλαμβάνει τέτοιου είδους στοιχεία ρητορικών μίσους που να σχετίζονται με το ζήτημα του φυλετισμού. Ωστόσο, το χαρακτηριστικό αυτό αρχίζει να αλλάζει από το 1938, υπό την πίεση της συμμαχίας της Ιταλίας με την Γερμανία. Στον δημόσιο λόγο του Μουσσολίνι, ωστόσο, δεν εμφανίζονται ρητορικές μίσους απέναντι στους Εβραίους με τον τρόπο που εμφανίζονται στον δημόσιο λόγο του ναζιστικού καθεστώτος. Αντίθετα, ο Μουσσολίνι υιοθετεί μια τακτικής πιο έμμεσης απειλής. Σε λόγο του στις 18 Σεπτεμβρίου του 1938⁹², στην Τεργέστη, αναφέρει:

«Ο Εβραίοι Ιταλοί πολίτες που έχουν επιδείξει αδιαμφισβήτητες στρατιωτικές ή πολιτικές αρετές απέναντι στην Ιταλία και τον Φασισμό θα βρουν κατανόηση και δικαιοσύνη {...} Ο κόσμος θα εκπλαγεί περισσότερο από την γενναιοδωρία μας, παρά από την αυστηρότητά μας, εκτός αν οι Σημίτες εντός και εκτός συνόρων, και ιδιαίτερα οι απροσδόκητοι φίλοι τους, που τους υπερασπίζονται από πολλές θέσεις, μας αναγκάσουν να αλλάξουμε ριζικά την πορεία μας».

Όπως φαίνεται στο παραπάνω απόσπασμα, ο Μουσσολίνι επιχειρεί να διατηρήσει μια υποτιθέμενη ηθική υπεροχή του φασισμού, εστιάζοντας στο ότι θα εξασφαλίσει μια πιο δίκαιη μεταχείριση των Ιταλών Εβραίων που είναι πιστοί στο καθεστώς. Ωστόσο, ακριβώς μετά ακολουθεί μια σαφέστατη απειλή, η οποία δεν κατευθύνεται μόνο εντός της Ιταλίας, αλλά και προς τον υπόλοιπο κόσμο, προειδοποιώντας ότι η υπεράσπιση των Ιταλών Εβραίων μπορεί να έχει μοιραίες συνέπειες για τους ίδιους. Αυτές οι έμμεσες, αλλά σαφείς, απειλές αντανakλούν την μετέπειτα πορεία του φυλετισμού στην φασιστική Ιταλία. Μέσω της πολιτικής επιρροής των *Νόμων της Νυρεμβέργης*, που ψηφίστηκαν στην Γερμανία για την «προστασία» της «γερμανικής φυλής», περιλαμβάνοντας την ποινικοποίηση των σχέσεων μεταξύ Γερμανών και μη-Γερμανών (ιδιαίτερα Εβραίων, Σλάβων και Ρομά),

⁹⁰ Samaan, A. E. (2013). *From a Race of Masters to a Master Race: 1948 to 1948* (Vol. 1). AE Samaan, σελ. 496

⁹¹ Hollander, Ethan J (1997). *Italian Fascism and the Jews*. University of California

⁹² <https://www.strisciarossa.it/18-settembre-a-trieste-mussolini-grido-lebraismo-e-il-nemico-irreconciliabile/>

η φασιστική Ιταλία δημοσίευσε το «*Μανιφέστο της Φυλής*» (Manifesto della razza). Σε απόλυτη σύμπλευση με τους νόμους της Νυρεμβέργης, το μανιφέστο αποτέλεσε την νομική βάση για την αφαίρεση της Ιταλικής υποκοότητας από τους Ιταλούς Εβραίους και την απομάκρυνσή τους από θέσεις στην δημόσια διοίκηση ή θέσεις που κρίθηκαν ως κρίσιμες για τον πόλεμο. Την ίδια στιγμή, το μανιφέστο ανέφερε ότι οι Ιταλοί πλέον θεωρούνται ως μέρος της «Αρίας Φυλής» και άρα απαγορεύονται οι σεξουαλικές σχέσεις ή οι γάμοι μεταξύ Ιταλών και μελών «κατώτερων φυλών» (κυρίως Εβραίων και Αφρικανών), σε πλήρη συμφωνία με τις πολιτικές της ναζιστικής Γερμανίας. Το μεγαλύτερο μέρος της σύγχρονης βιβλιογραφίας θεωρεί την κίνηση αυτή ως προσπάθεια σύμπλευσης με την Γερμανία και εξασφάλισης της στρατιωτικής και πολιτικής συμμαχίας με αυτή, θεωρώντας ότι ο Μουσσολίνι δεν είχε αλλάξει θέσεις περί φυλετισμού και, άρα, η εισαγωγή τέτοιων πολιτικών έγινε αποκλειστικά για να εξασφαλίσει την εύνοια της Γερμανίας. Σε συνέντευξη που έδωσε τον Δεκέμβριο του 1943, μετά την πτώση της φασιστικής Ιταλίας και την δημιουργία του κρατιδίου (υπό γερμανική προστασία) της «Ιταλικής Κοινωνικής Δημοκρατίας», και έχοντας αντιληφθεί ότι η ήττα είναι πλέον αναπόφευκτη, ο Μουσσολίνι αναφέρει την εξ' αρχής αντίθεσή του στις φυλετικές θεωρίες της ναζιστικής Γερμανίας, ουσιαστικά παραδεχόμενος ότι υιοθετήθηκαν υπό πολιτική πίεση⁹³:

«Το Μανιφέστο της Φυλής θα μπορούσε να αποφευχθεί. Είχε να κάνει με την επιστημονική ανεπάρκεια λίγων δασκάλων και δημοσιογράφων, μια Γερμανική έκθεση ιδεών μεταφρασμένη σε κακά Ιταλικά. Είναι πολύ μακριά από οτιδήποτε έχω πει, γράψει και υπογράψει περί του ζητήματος. Σας συνιστώ να διαβάσετε τα παλιά τεύχη του «Il Popolo d'Italia». Γι' αυτόν τον λόγο, είμαι πολύ μακριά από το να δεχτώ τον μύθο του Rosenberg»⁹⁴.

Παρ' όλα αυτά, αν και οι ρητορικές μίσους με βάση τον φυλετισμό δεν είναι σε καμία περίπτωση τόσο συχνές όσο στην περίπτωση του πολιτικού λόγου του Χίτλερ και της ναζιστικής Γερμανίας, δεν είναι εντελώς απύσες από την λόγο του Μουσσολίνι, ο οποίος θεωρούσε ότι οι λαοί υπόκεινται σε έναν «φυσικό νόμο» υπεροχής των ισχυρών έναντι των αδυνάτων ή κατώτερων λαών. Ως τέτοιους,

⁹³ Gillette, A. (2003). Racial theories in fascist Italy. Routledge, σελ. 95

⁹⁴ Gillette (ό.π.)

«κατώτερους» λαούς ο Μουσσολίνι, για παράδειγμα, θεωρούσε τους Σλάβους, ιδιαίτερα της γειτονικής Γιουγκοσλαβίας, για τους είχε πεί ήδη από το 1920:

«Όταν έχεις να κάνει με τέτοιες φυλές όπως η Σλαβική –κατώτερες και βάρβαρες- δεν πρέπει να χρησιμοποιείς την πολιτική του καρότου, αλλά αυτή του μαστιγίου.... Δεν θα πρέπει να φοβόμαστε για νέα θύματα... Τα ιταλικά σύνορα θα πρέπει να περνάνε από το πέρασμα του Μπρενέρο, από το Μόντε Νεβόζο και τις Δειναρικές Άλπεις... Θα έλεγα ότι εύκολα μπορούμε να θυσιάσουμε 500.000 βάρβαρους Σλάβους για 50.000 Ιταλούς»⁹⁵.

Όπως είναι εμφανές από το παραπάνω απόσπασμα, ο Μουσσολίνι είναι σαφής στην έκφραση μιας φυλετικής ιεραρχίας, κατά την οποία λαοί όπως οι Σλάβοι τίθενται σε κατώτερη μοίρα και παρουσιάζονται ως έχοντες μικρότερη αξία ζωής, σε σύγκριση με τον Ιταλικό λαό, και άρα η άσκηση στρατιωτικής βίας είναι –κατά τον Μουσσολίνι- δικαιολογημένη. Κατά αυτή την έννοια, αν και οι ρητορικές μίσους στην φασιστική Ιταλία δεν στοχεύουν στην επί τούτου και σχεδιασμένη εξόντωση συγκεκριμένων «φυλών» ή πληθυσμών, όπως στην περίπτωση της ναζιστικής Γερμανίας, ωστόσο οι απώλειες σε περίπτωση πολέμου δεν θεωρούνται σημαντικές, καθώς οι πληθυσμοί αυτοί θεωρούνται πολιτισμικά και φυλετικά «κατώτεροι» και «βάρβαροι».

Αυτό το στοιχείο είναι ακόμα πιο εμφανές τόσο στην πολιτική, όσο και στην ρητορική του Μουσσολίνι αναφορικά με την επιθυμητή για αυτόν παρουσία της Ιταλίας στην Αφρική, ως μέρος ενός πλάνου αποικιοκρατικής και ιμπεριαλιστικής εξάπλωσης, που είχε ως στόχο μια εν μέρει αναβίωση της αυτοκρατορικής δόξας της αρχαίας Ρώμης. Σε αυτό το πλαίσιο, ο Μουσσολίνι συχνά αναφερόταν στους πληθυσμούς της Αφρικής ως «βάρβαρους», «κατώτερους» και «απολίτιστους». Αν και αυτού του τύπου η ιεράρχηση γινόταν κατά βάση σε πολιτισμική βάση, με τον Μουσσολίνι να θεωρεί τους πληθυσμούς αυτούς «βάρβαρους» λόγω «κατώτερου πολιτισμού», ωστόσο είναι σαφές από στοιχεία του λόγου του ότι από ένα σημείο και μετά ενσωμάτωσε σημαντικά στοιχεία φυλετικών διακρίσεων, θεωρώντας ότι η ιστορία είναι –σε μεγάλο

⁹⁵ Pirjevec, J. (2008). "The Strategy of the Occupiers". In Stanovnik, J., Pleterski, J., Pirjevec, J., Repe, B., Guštin, D., Bajc, G. & Kerec, D. (2008). *Resistance, Suffering, Hope: The Slovene Partisan Movement 1941–1945*. Ljubljana: National Committee of Union of Societies of Combatants of the Slovene National Liberation Struggle, σελ. 27.

βαθμό- μια συνεχής μάχη μεταξύ φυλών για την επικράτηση της ισχυρότερης, σε μια λογική κοινωνικού Δαρβινισμού⁹⁶. Χαρακτηριστικό στοιχείο είναι οι συνεχείς αναφορές του Μουσολίνι στον κίνδυνο λόγω αύξησης του πληθυσμού της Αφρικής και της Ασίας, με χαρακτηριστική την χρήση μιας έντονης κινδυνολογίας και μιας προσπάθειας τρομοκράτησης των Ιταλών, απέναντι στην αύξηση αυτή, όπως φαίνεται –μεταξύ άλλων- σε απόσπασμα από λόγο του δικτάτορα στην Ρώμη, στις 28 Οκτωβρίου του 1936, όπου αναφέρει: «Είναι οι μαύροι και οι κίτρινοι στις πύλες; Ναι, είναι!».

Όπως φαίνεται από την χρήση του συγκεκριμένου ρητορικού ερωτήματος, ο πολιτικός λόγος του Μουσολίνι, τουλάχιστον κατά την περίοδο μετά το 1936, ευθυγραμμίζεται –τουλάχιστον εν μέρει- με τον λόγο περί φυλετισμού της ναζιστικής Γερμανίας, ο οποίος ωστόσο είναι χαρακτηριστικός στο ευρύτερο πλαίσιο της Ευρώπης, κατά αυτή την περίοδο, με αντίστοιχες απόψεις να εκφράζονται, αν και συνήθως όχι από τις επίσημες κυβερνήσεις, στο Ηνωμένο Βασίλειο⁹⁷, τις ΗΠΑ⁹⁸ και ακόμα και χώρες όπως η Βραζιλία⁹⁹ και η Αργεντινή¹⁰⁰. Στο σύνολο των περιπτώσεων, οι πληθυσμοί αφρικανικής ή ασιατικής καταγωγής παρουσιάζονταν ως η απόλυτη μορφή του «Άλλου», του ξένου, του διαφορετικού, που απειλεί με την πληθυσμιακή του αύξηση την παραδοσιακή, Ευρωπαϊκή κουλτούρα, πολιτισμό και «φυλή». Γι' αυτό τον λόγο, σε πολλές περιπτώσεις προτεινόταν πολιτικές «ευγονικής», ώστε να υπάρξει μια υποτιθέμενη «προστασία» της λευκής φυλής από την επιμειξία. Σε αντιστοιχία με αυτές τις απόψεις, ο Μουσολίνι έβλεπε τις ΗΠΑ ως ένα κράτος καταδικασμένο στην παρακμή και την εξαφάνιση της λευκής φυλής και της Ευρωπαϊκής του ταυτότητας,

⁹⁶ Kallis, A. (2002). *Fascist ideology: territory and expansionism in Italy and Germany, 1922-1945*. Routledge.

⁹⁷ Lennerhed, L. (1997). Sterilisation on Eugenic Grounds in Europe in the 1930s: News in 1997 but Why?. *Reproductive Health Matters*, 5(10), 156-161.

⁹⁸ Allen, G. E. (2004). Was Nazi eugenics created in the US?. *EMBO reports*, 5(5), 451-452.

⁹⁹ Lee, E. (2007). The “Yellow Peril” and Asian Exclusion in the Americas. *Pacific Historical Review*, 76(4), 537-562.

¹⁰⁰ Reggiani, A. H. (2010). Depopulation, fascism, and eugenics in 1930s Argentina. *Hispanic American Historical Review*, 90(2), 283-318.

ακριβώς λόγω της αύξησης του πληθυσμού των αφροαμερικανών, εκτιμώντας ότι ο πληθυσμός τους θα ξεπεράσει, τελικά, τον πληθυσμό των λευκών¹⁰¹.

Στο πλαίσιο της δικής του επικράτειας, ο Μουσολίνι κατεύθυνε την ρητορική μίσους απέναντι στους πληθυσμούς της Αιθιοπίας (τότε γνωστής ως Αβησσυνίας), της Ερυθραίας και της Σομαλίας, συνδέοντας άμεσα την ρατσιστική ρητορική με τις ιμπεριαλιστικές και αποικιοκρατικές του επιδιώξεις. Σύμφωνα με την Kirkpatrick¹⁰², η ρατσιστική ρητορική του φασιστικού καθεστώτος της Ιταλίας έφτασε στο απόγειό της κατά την περίοδο του 1935 με 1937, ως μέρος της προπαγάνδας υπέρ του δεύτερου Ιταλο-Αιθιοπικού Πολέμου, που είδε την εισβολή της Ιταλίας στην Αβησσυνία, με στόχο την δημιουργία της αποικίας της «Ιταλικής Ανατολικής Αφρικής», με την προσάρτηση της Σομαλίας και της Ερυθραίας. Σε αυτό το πλαίσιο, ο λόγος του Μουσολίνι και του φασιστικού καθεστώτος επικέντρωσε στην περιφρόνηση του πολιτισμού και της εν γένει αξίας των πληθυσμών αυτών, οι οποίοι συστηματικά παρουσιάζονταν ως υποανάπτυκτοι, απολίτιστοι και, σε κάθε περίπτωση, όχι ίσοι με τους Ιταλούς¹⁰³.

Έτσι, κατά την έναρξη του Ιταλό-Αιθιοπικού Πολέμου, ο Ιταλικός φασισμός μπήκε σε μια νέα, αποικιοκρατική φάση του, με ισχυρές αναφορές στις θεωρίες του φυλετισμού, έτσι ώστε να θεμελιώσει ηθικά και πολιτικά τις σημαντικές επενδύσεις πόρων του φασιστικού καθεστώτος, από το 1935 μέχρι και το 1940, στην δημιουργία μιας φασιστικής αποικιοκρατικής κοινωνίας στην Ανατολική Αφρική. Σε αυτό το πλαίσιο, τόσο ο λόγος του Μουσολίνι, όσο και ο ευρύτερος μηχανισμός προπαγάνδας, όπως το ευρείας κυκλοφορίας καθεστωτικό περιοδικό «La Difesa Della Razza»¹⁰⁴ (η υπεράσπιση της φυλής), επικεντρώθηκαν στην «εκπαίδευση» των Ιταλών σε θεωρίες

¹⁰¹ Stang, G. B. (1999). "War and peace: Mussolini's road to Munich". In Lukes, I. & Goldstein, E. (Eds.). *The Munich Crisis 1938: Prelude to World War II*. London: Frank Cass, σελ. 160–90

¹⁰² Kirkpatrick, I. (1964). *Mussolini; A Study in Power*. New York: Odhams Books, p. 310.

¹⁰³ Kirkpatrick (ό.π.)

¹⁰⁴ Aguirre, M. (2015). La Difesa Della Razza (1938–1943): Primitivism and Classicism in Fascist Italy. *Politics, Religion & Ideology*, 16(4), 370-390.

και αντιλήψεις του φυλετισμού, οι οποίες μέχρι και το 1935 δεν ήταν κυρίαρχες στον δημόσιο λόγο του φασιστικού καθεστώτος¹⁰⁵.

Σύμφωνα με μια σειρά ερευνητών^{106 107}, τα εγκλήματα που διέπραξε η φασιστική Ιταλία στην Ανατολική Αφρική, στην προσπάθειά της να εγκαθιδρύσει μια αποικιοκρατική αυτοκρατορία αντάξια της αντίληψης του Μουσολίνι για την Ιταλία ως συνέχεια της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, αποτέλεσαν ένα σημαντικό παράδειγμα για τα εγκλήματα της ναζιστικής Γερμανίας κατά την περίοδο κατοχής της Ανατολικής Ευρώπης. Σύμφωνα με τον Bernhard¹⁰⁸. Ο αποικιοκρατισμός του Μουσολίνι, ως βασικό συστατικό στοιχείο της ρητορικής και της εφαρμοσμένης πολιτικής του φασιστικού καθεστώτος, αποτέλεσε έμπνευση για το όραμα του Χίτλερ αναφορικά με την Ανατολική Ευρώπη ως μια αποικία της Γερμανίας, την ίδια στιγμή όπου οι κατακτήσεις της φασιστικής Ιταλίας στην Αφρική αποτέλεσαν έναν από τους βασικούς πυλώνες προπαγάνδας της Γερμανίας, ώστε να δικαιολογήσει και να νομιμοποιήσει, στον Γερμανικό λαό, την βίαιη εισβολή και κατοχή της Ανατολικής Ευρώπης.

Όπως και στην περίπτωση της αντίληψής του για την πορεία των ΗΠΑ, ο Μουσολίνι θεωρούσε την πληθυσμιακή αύξηση ως ένα κριτήριο αξιολόγησης για το ποιοι λαοί βρίσκονται σε πορεία ανόδου ή παρακμής, ανάλογα με την φυλετική σύνθεση αυτής της πληθυσμιακής αύξησης. Η περίοδος υπερπληθυσμού που γνώρισε η Ιταλία κατά την δεκαετία του 1930 έγινε αντιληπτή από τον δικτάτορα ως στοιχείο της ζωτικότητας και της ενέργειας του Ιταλικού λαού και της Ιταλικής κουλτούρας, θεωρώντας ότι αυτή η αύξηση δίνει, de facto, το δικαίωμα στην Ιταλία να μπει σε μια πορεία κατάκτησης και εγκαθίδρυσης μιας αυτοκρατορίας. Αντίστοιχα, η επέκταση αυτή έπρεπε να γίνει απέναντι σε χώρες που βρίσκονται σε «παρακμή» και, συνεπώς, αποτελούν χώρους επέκτασης της Ιταλίας για την κατάκτηση ενός «ζωτικού χώρου»

¹⁰⁵ De Grand, A. (2004). Mussolini's follies: Fascism in its imperial and racist phase, 1935–1940. *Contemporary European History*, 13(2), 127-147.

¹⁰⁶ Bernhard, P. (2013). Borrowing From Mussolini: Nazi Germany's colonial aspirations in the shadow of Italian expansionism. *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, 41(4), 617-643.

¹⁰⁷ De Donno, F. (2006). La razza ario-mediterranea: Ideas of Race and Citizenship in Colonial and Fascist Italy, 1885–1941. *interventions*, 8(3), 394-412.

¹⁰⁸ Bernhard (ό.π.)

(*spazio vitale*¹⁰⁹), όρου δανεισμένου από τον αντίστοιχο όρο «Lebensraum», του ναζιστικού καθεστώτος¹¹⁰. Η σύνδεση πληθυσμιακής αύξησης και «ακμής» ήταν τόσο σημαντική, για τον Μουσολίνι, που συχνά παρακινούσε τις Ιταλίδες να κάνουν περισσότερα παιδιά, ώστε να επιβεβαιωθεί η «ζωτικότητα» του Ιταλικού λαού και, συνεπώς, η ανάγκη του για «ζωτικό χώρο»¹¹¹. Στο διάγγελμά της 10^{ης} Ιουνίου του 1940, ο Μουσολίνι αναφέρεται ρητά σε λαούς που βρίσκονται σε παρακμή, έναντι λαών που είναι «χρήσιμοι», αναφερόμενος εν προκειμένω στην Γαλλία και την Βρετανία:

«Αυτή η γιγάντεια σύγκρουση είναι μόνο μια φάση της λογικής εξέλιξης της επανάστασής μας. Είναι η σύγκρουση των φτωχών, των πολλών που εργάζονται ενάντια στους εκμεταλλευτές που λυσσασμένα προφυλάσσουν το μονοπώλιο του πλούτου και όλο του χρυσού της γής. Είναι η σύγκρουση των χρήσιμων λαών, ενάντια στους λαούς που βρίσκονται σε παρακμή.»

Όπως είναι εμφανές σε αυτό το απόσπασμα, ο Μουσολίνι επιχειρεί να παρουσιάσει τις χώρες με τις οποίες θα εμπλακεί σε πόλεμο ως «παρηκμασμένες», που δεν αξίζουν τον οικονομικό έλεγχο και τους πλουτοπαραγωγικούς πόρους που διαθέτουν, κάτι το οποίο τους καθιστά «εκμεταλλευτές», απέναντι . Κατ' αντιστοιχία, οι κάτοικοι της Ανατολικής Αφρικής είναι παρηκμασμένοι όχι λόγω μειωμένης πληθυσμιακής – «ζωτικής» δύναμης, αλλά λόγω πολιτισμικής και φυλετικής κατωτερότητας. Έτσι, η ρητορική μίσους έχει διαφορετική μορφή και εφαρμογή, ανάλογα με τον αντίπαλο στον οποίο αναφέρεται.

3.2 Προπαγάνδα μέσω της τέχνης στην φασιστική Ιταλία

Παρ' όλο που, όπως αναφέρθηκε, το φασιστικό καθεστώς της Ιταλίας έδωσε πολύ μικρότερο βάρος στον φυλετισμό ως ιδεολογικό στοιχείο και αρχή, συγκριτικά με την ναζιστική Γερμανία, ο φυλετισμός προωθούνταν από το Φασιστικό Κόμμα της

¹⁰⁹ Reichardt, S. (2021). Fascism's Stages: Imperial Violence, Entanglement, and Processualization. *Journal of the History of Ideas*, 82(1), 85-107.

¹¹⁰ Kallis, A. (2002). *Fascist ideology: territory and expansionism in Italy and Germany, 1922-1945*. Routledge, σελ. 52

¹¹¹ Kallis (ό.π.)

Ιταλίας, με κατευθύνσεις την εξύμνηση της Άριας – Μεσογειακής φυλής, την σύνδεση της σύγχρονης Ιταλίας με την Ρώμη -όχι μόνο ως κοινό πολιτισμικό πλαίσιο, αλλά και ως υποτιθέμενη βιολογική και φυλετική συνέχεια-, καθώς και τις ρατσιστικές επιθέσεις εναντίων μειονοτήτων, όπως οι Σλοβένοι και οι Εβραίοι, οι οποίοι παρουσιάζονταν ως ξένα στοιχεία – εισβολείς που απειλούν την καθαρότητα της Ιταλικής φυλής και του Ρωμαίο-Ιταλικού πολιτισμού . Ταυτόχρονα, αν και η Ιταλία δεν αποτελούσε μεγάλη αποικιοκρατική δύναμη, οι κτίσεις της στην Λιβύη και την Σομαλία τροφοδότησαν τον φυλετισμό που παρουσίαζε τους αυτόχθονες πληθυσμούς των χωρών αυτών ως «άγριους» και «πρωτόγονους», που «αξίζουν» να βρίσκονται κάτω από Ιταλική κατοχή. Κατά αυτή την έννοια, ο φυλετισμός στην Ιταλία περιλαμβάνει μια αμυντική και μια επιθετική μορφή: την «άμυνα» σε έξωθεν επιδράσεις που «διαφθείρουν» το πνεύμα του Ιταλικού πολιτισμού και της φυλής και την «επίθεση» προς εκμετάλλευση των «πρωτόγονων», που ακριβώς αξίζουν να είναι υπό εκμετάλλευση, βάσει των φυλετικών ιδεολογικών σχημάτων του Ιταλικού φασισμού .

Στο πλαίσιο της προωθούμενης από το καθεστώς τέχνης, η φασιστική Ιταλία που είχε ως στόχο την επιστροφή στην κλασικιστική παράδοση αντιδρώντας στις υπερβολές και τις εκκεντρικότητες της πρωτοπορίας. Μια σειρά καλλιτεχνών (Mario Sironi, Anselmo Bucci, Achille Funi κ.α.) έκαναν έκθεση το 1923 στην γκαλερί Pesaro του Milano, που εγκαινιάστηκε από τον Mussolini¹¹² και ονομάστηκαν «Το κίνημα 1900», το οποίο καθιερώθηκε ως η επίσημη τέχνη του Φασισμού. Οι ζωγράφοι αυτού του κινήματος ήταν επηρεασμένοι από την Ιταλική Ζωγραφική της Αναγέννησης, επιστρέφοντας στην απεικόνιση και στην έννοια της φόρμας και του όγκου που ήδη από το 1918 το περιοδικό "Valori Plastici" προωθούσε, δημοσιεύοντας προτάσεις ζωγράφων που είχαν παρόμοιες ιδέες¹¹³. Η φασιστική κυβέρνηση προτιμούσε μια θεματική, επικο-λαϊκή τέχνη, εντός νεοκλασικών πλαισίων και με σκοπούς κοινωνικούς - επιμορφωτικούς , ενάντια στους πειραματισμούς, τα παράδοξα και τους αυτοσχεδιασμούς της πρωτοπορίας. Ο Φασισμός ήθελε μια τέχνη που να βασίζεται στο επάγγελμα και στην παράδοση, που έπρεπε να αρέσει και να γίνεται

¹¹² Braun, Emily. *Mario Sironi and Italian Modernism: Art and Politics under Fascism*, Cambridge University Press, 2000, σ.σ 1-3

¹¹³ Buchloh, Benjamin HD. «Figures of authority, ciphers of regression: Notes on the Return of Representation in European Painting», *October*, Vol. 16, *Art World Follies* (Spring, 1981), σελ.46

αντιληπτή από τον λαό. Για αυτό έπρεπε να είναι μια εικαστική τέχνη με καλή τεχνική, μια τέχνη ως χειροτεχνία, και ο καλλιτέχνης ως τεχνίτης εργάτης¹¹⁴. Η αυστηρότητα, η φυσικότητα και η πειθαρχία, καθώς και η επικο-λαϊκή φύση, προωθήθηκαν ως στοιχεία της φυλής και άρα στοιχεία με τα οποία όφειλε να συμπλεύσει η τέχνη. Ο ηρωισμός, η αγροτική ζωή και το σωματικό ιδεώδες, αποτελούν βασικά στοιχεία της ιδεολογικής βάσης κάθε φασισμού, σύμφωνα με τον Eco¹¹⁵.

Παρ' όλα αυτά, σε αντίθεση με το Ναζιστικό καθεστώς, το φασιστικό καθεστώς ανέχονταν και διαφορετικές τάσεις και δεν επέβαλλε ένα είδος τέχνης ως το μοναδικό εγκεκριμένο. Γενικά, ο φασισμός ενδιαφερόταν περισσότερο για το περιεχόμενο του έργου παρά για τα φορμαλιστικά στοιχεία, την τεχνοτροπία και το στυλ. Σε κάθε περίπτωση ένα έργο χωρίς περιεχόμενο ήταν προτιμότερο από ένα έργο με περιεχόμενο αντίθετο στα φασιστικά ιδεώδη. Στις Εθνικές Εκθέσεις, κατά την διάρκεια αυτής της περιόδου, εκτέθηκαν και έργα αφηρημένα και εξπρεσιονιστικά, μαζί με έργα ρεαλιστικά που υπάκουαν στην επίσημη φασιστική αισθητική¹¹⁶. Οι σχέσεις φυλετισμού και εικαστικών τεχνών είναι αρχικά εμφανείς σε συγκεκριμένα αρχιτεκτονικά έργα που εγκαινίασε ο Mussolini. Τα κτήρια αυτά σχεδιάστηκαν στο πρότυπο της μεγαλοπρέπειας της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, ακριβώς για να παρέχουν μια αφήγηση συνέχειας της Ιταλικής φυλής, που θεωρείται από το φασιστικό καθεστώς ενιαία και αδιαίρετη στον ιστορικό χρόνο και τόπο. Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα είναι το «Τετράγωνο Κολοσσαίο» (Εικόνα 2.1) του Piacentini, κατασκευή που ξεκίνησε το 1935 και ολοκληρώθηκε το 1942. Το «τετράγωνο Κολοσσαίο» αποτελεί ακριβώς μια τέτοια προσπάθεια δημιουργίας συνέχειας της ιστορίας, από την Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία στην «Ιταλική Αυτοκρατορία» του Mussolini¹¹⁷, ώστε να παρουσιάσει την ιταλική φυλή ως ενιαία, με αξίες και πρότυπα που μένουν αναλλοίωτα στον χρόνο, ακριβώς επειδή αποτελούν φυλετικά στοιχεία.

¹¹⁴ Stone, Marla. *The Patron State: Culture & Politics in Fascist Italy*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1998, σ.σ 14-15

¹¹⁵ Eco, Umberto. "Ur-fascism." *The New York review of books* 42.11 (1995): 12-15.

¹¹⁶ Negri, Antonello. "Introduction" to Rusconi, Paolo, and Giorgio Zanchetti. *The Thirties-The Arts in Italy Beyond Fascism*. Giunti Editore, 2012, σ.σ 14-19

¹¹⁷ Mack-Smith, Denis. *Mussolini's Roman empire*. London: Longman, 1976, 112-114

Εικόνα 2.1: Palazzo della Civiltà Italiana ή «Τετράγωνο Κολοσσαίο» του αρχιτέκτονα Marcello Piacentini

Παρ' όλη την ελαστικότητα στον έλεγχο της τέχνης στην φασιστική Ιταλία, συγκριτικά με το ναζιστικό καθεστώς, η φυλετικές απεικονίσεις σε νέο-κλασικιστικά έργα είναι διακριτές σε πίνακες που χρησιμοποιήθηκαν από το καθεστώς, όπως το έργο «Composizione di nudi» (1938) (Εικόνα 2.2) του Martinelli, ο οποίος απεικονίζει κλασσικές φόρμες ομορφιάς και γαλήνης της ιταλικής υπαίθρου, συνδέοντας την κλασική και θοαναγεννησιακή αισθητική με την δέουσα (κατά τον Mussolini) απεικόνιση του κάλους της λευκής Ιταλικής φυλής.

Εικόνα 2.2: Onofrio Martinelli – Composizione di nudi – 1938

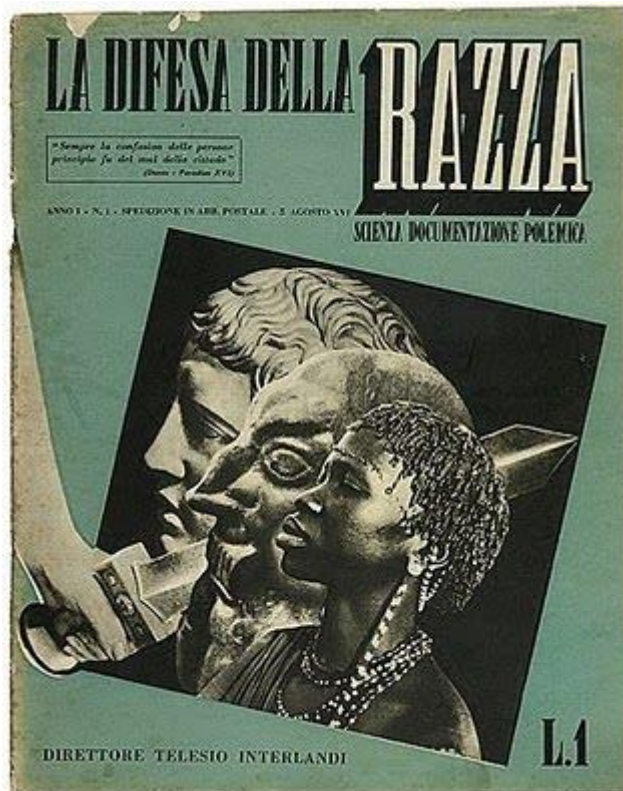
Το έργο “Maternita” (1921) του Achille Funi (Εικόνα 2.3), αναπαριστά όχι μόνο ένα πρότυπο κλασικιστικού και φυλετικού κάλους του λευκού ανθρώπου, αλλά και μια σημαντική σύνδεση με την θρησκεία μιας και η λευκή μητέρα απεικονίζεται ως μια μορφή που είναι συνήθης απεικόνιση της Παναγίας σε πίνακες της Αναγέννησης. Με αυτό τον τρόπο η φυλετική απεικόνιση συνδέεται με θρησκευτικά μοτίβα.

Εικόνα 2.3: Maternita, Achille Funi (1921)

Πέραν της επίσημης τέχνης, έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η εικονογραφία που αποτέλεσε μέρος της φασιστική προπαγάνδας, ώστε να κατανοηθεί ο φυλετισμός στις

εικαστικές τέχνες στην Ιταλία του μεσοπολέμου. Όπως και στην περίπτωση της ναζιστικής Γερμανίας, οι αντισημιτικές αναπαραστάσεις είναι συχνές, παρουσιάζοντας τους Εβραίους, αλλά και τους Αφρικανούς, ως κατώτερα, παραμορφωμένα και μοχθηρά όντα (Εικόνα 2.4). Η Εβραϊκή μορφή χαρακτηρίζεται από την στερεοτυπική ασχήμια που τις αποδόθηκε κατά την διάρκεια αυτής της περιόδου, ενώ η αφρικανική μορφή απεικονίζεται ως πρωτόγονη.

Εικόνα 2.4: Εξώφυλλο του περιοδικού «*La difesa della razza*»

Σε ένα ακόμα εξώφυλλο του ίδιου περιοδικού (Εικόνα 2.5), η παρουσιάζεται μια οικογένεια αφρικανών με δυτικές ενδυμασίες, ενώ δίπλα ένας λευκός με μια στερεοτυπική αφρικανική ενδυμασία και η λεζάντα αναφέρει «αντιρατσιστές όλου του κόσμου ενωθείτε». Η αντιστροφή των στερεοτύπων στην απεικόνιση αυτή θεωρείται ειρωνική και χιουμοριστική, ακριβώς λόγω των φυλετικών αντιλήψεων του φασιστικού κόμματος, που θεωρούσε προνόμιο των «λευκών» τον πολιτισμό, ενώ οι αφρικανοί γίνονται αντιληπτοί ως εκ φύσεως «πρωτόγονοι».

Εικόνα 2.5: Εξώφυλλο του περιοδικού «La difesa della razza»

Η απεικόνιση της διαφοροποίησης μεταξύ της «λευκής» φυλής και των «κατώτερων» φυλών είναι εμφανής και στο παρακάτω εξώφυλλο (Εικόνα 2.6), όπου οι παραμορφωμένες μορφές του αφρικανού και του εβραίου μοιάζουν να είναι επιθετικά διακείμενες στην λευκή γυναίκα, η οποία αναπαρίσταται ως καθαρή και αθώα μορφή, ώστε να τονίζεται η αντίθεση.

Εικόνα 2.6: Εξώφυλλο του περιοδικού «La difesa della razza»

Αντίστοιχα, η ιταλική μορφή αναπαρίσταται με μια σαφή Ρωμαϊκή μεγαλοπρέπεια, απέναντι στα παραμορφωμένα χαρακτηριστικά των Αφρικανών ή και των Άγγλων στρατιωτών, όπως στην παρακάτω προπαγανδιστική αφίσα (Εικόνα 2.7).

Εικόνα 2.7: Φασιστική προπαγανδιστική αφίσα

Τέλος, έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η μίξη ρατσιστικής – πριμιτιβιστικής απεικόνισης και σεξουαλικοποίησης των ανθρώπων των αφρικανικών αποικιών της Ιταλίας. Στην παρακάτω γελοιογραφία (Εικόνα 2.8) παρουσιάζονται αφρικανές πολεμίστριες, ως μη – κίνδυνος, αλλά ως σεξουαλικά αντικείμενα προς τέρψιν των Ιταλών στρατιωτών.

Εικόνα 2.8: Γελοιογραφία της δεκαετίας του 1930

Η αναπαράσταση των Αφρικανών γυναικών ως εκπορνευόμενων δεν αποτελεί, στις απεικονίσεις αυτές, έκφραση αθώου ερωτισμού, αλλά προσπάθεια υποβιβασμού τους και προσπάθεια να παρουσιαστούν ως εκ φύσεως σκλάβες. Ο υπερτονισμός του «ανδρισμού» των Ιταλών γίνεται ταυτόχρονα με την απεικόνιση των Αφρικανών γυναικών ως αντικείμενα σεξουαλικής εκμετάλλευσης (Εικόνες 2.9 & 2.10).

Εικόνα 2.9: Γελοιογραφία της δεκαετίας του 1930

Εικόνα 2.10: Γελοιογραφία της δεκαετίας του 1930

Αντίστοιχα, οι Αφρικανοί άνδρες παρουσιάζονται ως ένα σύνολο δειλών και ανίκανων να υπερασπιστούν τα εδάφη τους (Εικόνες 2.11 & 2.12).

Εικόνα 2.11: Γελοιογραφία της δεκαετίας του 1930

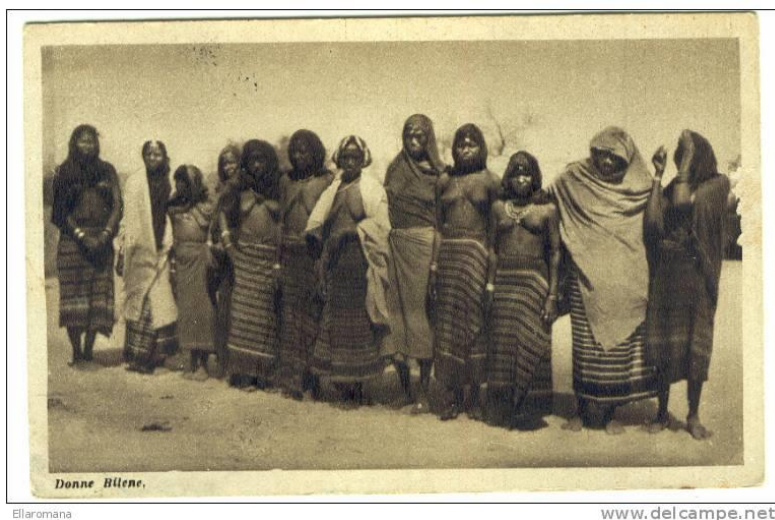

Εικόνα 2.12: Γελοιογραφία της δεκαετίας του 1930

Η γελοιογραφική απεικόνιση των Αφρικανών γυναικών της υπο-Ιταλική Κατοχή Αιθιοπίας δεν ήταν η μόνη αναπαράσταση τους. Κατά τις δεκαετίες του 1920 και 1930, το μοτίβο της «Μαύρης Αφροδίτης», υπό τον τίτλο «Donne Bilene» (Εικόνα 2.13 & Εικόνα 2.14) ήταν εξαιρετικά συχνό στα πλαίσια της φωτογραφίας. Σε αντίθεση με την γελοιογραφία, όμως, η σεξουαλικοποίηση αυτών των γυναικών στην φωτογραφία αποτελεί έναν «θετικό ρατσισμό»¹¹⁸. Παρ' όλα αυτά, είτε με τον αρνητικό ρατσισμό των γελοιογραφιών, είτε με τον «θετικό» ρατσισμό της φωτογραφίας, η απεικονίσεις τους στα πλαίσια της βραχύβιας Ιταλικής αποικιοκρατίας, αποτελέσαν τις δύο όψεις του ίδιου νομίσματος: την κατασκευή της εικόνας της μαύρης φυλής ως «αντικείμενα», είτε σεξουαλικής, είτε εν γένει εκμετάλλευσης και –σε κάθε περίπτωση– διαφοροποίησης από την εικόνα της Ευρωπαϊκής «φυλής» και του πολιτισμού της¹¹⁹.

¹¹⁸ Ponzanesi, Sandra. "Beyond the Black Venus: Colonial Sexual Politics and Contemporary Visual Practices". In Andall, Jacqueline, and Derek Duncan, eds. *Italian colonialism: Legacy and memory*. Peter Lang, 2005, σ.σ 173-177

¹¹⁹ Ponzanesi (ό.π.): 165-168, 173-180

Εικόνα 2.13: “Donne Bilene” (δεκαετία 1930)

Εικόνα 2.14: “Donne Biline” (δεκαετία 1930)

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Τελικά διαπιστώσαμε ότι οι ρητορικές μίσους φαίνεται να είναι κεντρικό στοιχείο της κρατικής προπαγάνδας των απολυταρχικών καθεστώτων της Γερμανίας και της Ιταλίας, κατά την περίοδο του μεσοπολέμου και του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, με τους ηγέτες των δύο καθεστώτων να χρησιμοποιούν συχνά ρητορικές τεχνικές όπως η στοχοποίηση, η απανθρωποποίηση και η αναφορά σε ομάδες και πληθυσμούς ανθρώπων ως απρόσωπες μάζες, με την εθνοφυλετική ταυτότητα να υπερβαίνει κάθε ατομική διαφοροποίηση. Οι ρητορικές μίσους αυτού του τύπου χρησιμοποιήθηκαν ταυτόχρονα με άλλες ρητορικές τεχνικές, όπως ο υπέρμετρα μαχητικός – πολεμικός λόγος, με στόχο την αναζωπύρωση του πολεμικού κινήτρου, και την εν γένει εστίαση στην κινητοποίηση των μαζών μέσω ενός λόγου που εστιάζει στο θυμικό, με έντονα μαχητική γλώσσα, διεγερτική συνθηματολογία και αναφορά στους στόχους των καθεστώτων ως αναγκαίους για την επιβίωση του Γερμανικού ή, αντίστοιχα, του Ιταλικού έθνους. Φαίνεται λοιπόν μια ταυτόχρονη χρήση τεχνική διέγερσης της εθνικής υπερηφάνειας και ταυτότητας με τεχνικής πρόκλησης φόβου και πόλωσης. Σε αυτό ακριβώς το σημείο είναι που εισέρχεται στην εξίσωση η ρητορική μίσους, καθώς η πρόκληση φόβου απαιτεί την κατασκευή ενός αντιπάλου και την αντίληψή του ως άμεσης απειλής.

Στον τομέα της κοινωνικής ψυχολογίας και της ψυχολογίας των ομάδων, κατά το δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα, έρευνες έχουν καταδείξει την σημασία της εξω-ομάδας για την συγκρότηση της ταυτότητας της ενδο-ομάδας όπως αυτές χρησιμοποιήθηκαν στα δυο αυτά καθεστώτα. Σύμφωνα με τους Tajfel & Turner¹²⁰, η ταυτότητα μιας ομάδας ετεροκαθορίζεται σημαντικά από τις διαφορές της με τον «Άλλο», τον «ξένο», αυτό που βρίσκεται εκτός της ομάδας αυτής, με την συνοχή της ομάδας να εξαρτάται σε σημαντικά βαθμό από τις πεποιθήσεις, τις στάσεις και τις αντιλήψεις που έχει για την εξωομάδα. Με αυτόν τον τρόπο, οι κοινωνικές αναπαραστάσεις που δημιουργούνται εντός μιας ομάδας νοηματοδοτούν όχι μόνο την ίδια, αλλά και τον «ξένο» που βρίσκεται εκτός αυτής, στην λογική του «εμείς» εναντίων των «άλλων»¹²¹

¹²⁰ Tajfel, H., & Turner, J. C. (1978). Intergroup behavior. *Introducing social psychology*, 401-466.

¹²¹ Hagendoorn, L. (1993). Ethnic categorization and outgroup exclusion: Cultural values and social stereotypes in the construction of ethnic hierarchies. *Ethnic and racial studies*, 16(1), 26-51.

¹²². Αυτός ο μηχανισμός επίτευξης εσωτερικής συνοχής και καθορισμού της ενδο-ομάδας μέσω του αποκλεισμού της εξω-ομάδας είναι παραπάνω από εμφανής στις περιπτώσεις του ναζιστικού και του φασιστικού καθεστώτος.

Από την άλλη και τα δύο καθεστώτα χρησιμοποίησαν τεχνικές προπαγάνδας οι οποίες βασίζονταν σε δύο πυλώνες. Ο πρώτος πυλώνας αφορούσε μια «θετική» κατασκευή εθνοφυλετικής ταυτότητας. Τα στοιχεία του λόγου που υπερτονίζουν την ζωτικότητα, την μαχητικότητα και το «μεγαλείο» του Γερμανικού ή του Ιταλικού έθνους εντάσσονται ακριβώς σε αυτόν τον πυλώνα της προσπάθειας αυτοκαθορισμού και απόδοσης συγκεκριμένων χαρακτηριστικών στην εθνική ενδο-ομάδα. Στο ίδιο πλαίσιο προπαγάνδας εντάσσονται και τα έντονα τελετουργικά στοιχεία: τελετουργικές τελετές, παρελάσεις, στολές και συνθήματα ενίσχυαν την προώθηση τόσο της ναζιστικής ιδεολογίας, όσο και της φασιστικής ιδεολογίας, αποτελώντας κεντρικά στοιχεία στην δημόσια παρουσία και των δύο «κινήματων». Στόχος των τελετουργικών αυτών ήταν ακριβώς η δημιουργία ενός αισθήματος του 'ανήκειν', μια κοινωνική συνοχή και ταυτότητα βασισμένη πάνω σε μυθικά στοιχεία, στο αυτοκρατορικό παρελθόν των δύο χωρών ή ακόμα και στην ίδια την μυθολογική παράδοση, έτσι ώστε να δοθεί η εντύπωση μιας συνέχειας χιλιάδων ετών στην εθνική αφήγηση που αποτελούσε την ιδεολογική βάση των δύο καθεστώτων.

Στον αντίποδα, ωστόσο, βρίσκεται ο δεύτερος «πυλώνας» της προπαγάνδας: αυτός της «αρνητικής» κατασκευής της ταυτότητας, της προσπάθειας δημιουργίας εθνικής συνοχής και νομιμοποίησης των καθεστώτων βάσει όχι των επιθυμητών χαρακτηριστικών του «έθνους», αλλά βάσει της διαφοροποίησής του από τους «άλλους», τους «ξένους», τους «εχθρούς» που βρίσκονται «ανάμεσά μας» με στόχο την διάλυση της όποιας εθνοφυλετικής και πολιτισμικής ταυτότητας. Σε αυτό ακριβώς το πλαίσιο εντάσσονται οι ρητορικές μίσους, η παρουσίαση ανεπιθύμητων ομάδων ως «εσωτερικών εχθρών» και η εκτεταμένη χρήση της τεχνικής της απανθρωποποίησης και της αποπροσωποποίησης: οι «άλλοι» δεν είναι άτομα, ούτε καν ανθρώπινα όντα, αλλά μια μάζα χωρίς ατομικά χαρακτηριστικά, που λειτουργεί υπόγεια με στόχο την καταστροφή του «έθνους», της «φυλής» και του «πολιτισμού». Αυτό το στοιχείο είναι πολύ πιο κυρίαρχο στον πολιτικό λόγο του Χίτλερ και την κρατική προπαγάνδα της

¹²² Wagner, W. (1995). Social representations, group affiliation, and projection: knowing the limits of validity. *European journal of social psychology*, 25(2), 125-139.

ναζιστικής Γερμανίας, συγκριτικά με την περίπτωση της φασιστικής Ιταλίας. Πιο συγκεκριμένα, αυτός ο ετεροκαθορισμός και η «αρνητική» κατασκευή ταυτότητας είναι κεντρικός στον λόγο του Χίτλερ, ιδιαίτερα σε σχέση με τις εβραϊκές μειονότητες της Γερμανίας, αλλά και συνολικά της Ευρώπης: η «ανώτερη» φυλή καθορίζεται κυρίως από την αντίθεσή της προς τις «κατώτερες» και, ιδιαίτερα την «εβραϊκή». Αντίθετα, στην περίπτωση του Μουσολίνι και της φασιστικής Ιταλίας υπάρχει μια μεγαλύτερη εστίαση στην «θετική» κατασκευή της ταυτότητας, καθώς η προπαγάνδα εστιάζει σε μεγαλύτερο βαθμό στην εικόνα του Ιταλικού έθνους ως συνέχεια της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, παρά ως αντίποδα σε κάποια «κατώτερη φυλή», κάτι που υποδεικνύει τις σημαντικές διαφοροποιήσεις των δύο καθεστώτων όσον αφορά την θεμελίωσή τους πάνω σε ρατσιστικές φυλετικές θεωρίες και κατηγοριοποιήσεις του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα.

Σε κάθε περίπτωση, οι δύο αυτοί πυλώνες δεν είναι επ' ουδενί ανεξάρτητοι ο ένας από τον άλλο: η εθνικιστική προπαγάνδα που εστιάζει στον υπερτονισμό του «μεγαλείου» ενός έθνους φαίνεται να αναγκάζεται να δημιουργήσει, τελικά, έναν «ξένο» - «εχθρό», μια εξω-ομάδα που χρησιμοποιείται για να φοβίσει τα μέλη της ενδο-ομάδας και να τα «αναγκάσει» να γίνουν και αυτά μια μάζα, όπου οι ατομικές διαφορές και ελευθερίες θυσιάζονται προς όφελος του επερχόμενου «πολέμου». Η επικαιρότητα αυτού του μηχανισμού ακόμα και σχεδόν έναν αιώνα μετά είναι αδιαμφισβήτητη: οι πρόσφατες προσφυγικές κρίσεις σε Ευρώπη και ΗΠΑ, καθώς και η ταυτόχρονη άνοδος της ακροδεξιάς και της «εναλλακτικής δεξιάς» (alt-right), έχουν προσφέρει πλειάδα σύγχρονων παραδειγμάτων χρήσεις τεχνικών αποπροσωποποίησης και ακόμα και απανθρωποποίησης πληθυσμών, στα πλαίσια αντιμεταναστευτικής προπαγάνδας^{123 124}. Η ταυτόχρονη επικράτηση των νέων κοινωνικών μέσων δικτύωσης (social media)¹²⁵ έχει οδηγήσει στην δημιουργία νέων χώρων και μιας ανεξέλεγκτης δημόσιας σφαίρας, εντός της οποίας βρίσκουν έδαφος ανάπτυξης τέτοιου τύπου ρητορικές μίσους¹²⁶,

¹²³ Utych, S. M. (2018). How dehumanization influences attitudes toward immigrants. *Political Research Quarterly*, 71(2), 440-452.

¹²⁴ Markowitz, D. M., & Slovic, P. (2020). Social, psychological, and demographic characteristics of dehumanization toward immigrants. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 117(17), 9260-9269.

¹²⁵ Haslam, N., & Stratemeyer, M. (2016). Recent research on dehumanization. *Current Opinion in Psychology*, 11, 25-29.

¹²⁶ Musolf, A. (2015). Dehumanizing metaphors in UK immigrant debates in press and online media. *Journal of Language Aggression and Conflict*, 3(1), 41-56.

παρόμοιων με αυτών που αναλύθηκαν στην παρούσα εργασία: οι μετανάστες ή άλλοι πληθυσμοί που διαφοροποιούνται βάσει εθνοφυλετικής, θρησκευτικής, σεξουαλικής ή πολιτισμικής ταυτότητας, παρουσιάζονται ως μια απρόσωπη μάζα, χωρίς ανθρώπινα χαρακτηριστικά, η οποία έρχεται να καταλύσει τον «δυτικό πολιτισμό»^{127 128}. Σε μια εποχή όπου το πεδίο άσκησης προπαγάνδας έχει ξεφύγει από τα ίδια τα χέρια του κράτους, η αναγνώριση τέτοιων ρητορικών μίσους και η ανάγνωση της ιστορίας ως προειδοποίησης είναι απαραίτητη.

Έτσι μέσω αυτής της διατριβής προστέθηκε ένα ακόμη λιθαράκι στην κατανόηση των προπαγανδιστικών ολοκληρωτικών καθεστώτων και των τεχνικών που χρησιμοποιούν για να επιβληθούν στο πλήθος με στόχο να δημιουργηθεί ενιαία ψυχολογία της μάζας. Είναι ευρεία άλλωστε η βιβλιογραφία που έχει δημιουργηθεί πάνω στις τεχνικές προπαγάνδας αυτών των ανελεύθερων καθεστώτων. Ωστόσο η πρωτοτυπία της παρούσας εργασίας έγκειται στο γεγονός ότι, αφενός μελετήθηκαν διεξοδικά, με συγκεκριμένα παραδείγματα, οι λόγοι των ηγετών των απολυταρχικών καθεστώτων με στόχο να κατανοηθεί το σημαίνον και το σημαινόμενο από τον δέκτη. Αφετέρου διερευνήθηκε η επίδραση της τέχνης αλλά και άλλων οπτικών ερεθισμάτων της εποχής εκείνης στην επιτυχή μετάδοση προπαγάνδας. Διαπιστώθηκε λοιπόν πόσο καταλυτικό ρόλο μπορεί να παίξει ο λόγος, η τέχνη αλλά και η εκπαίδευση στην διαμόρφωση και υιοθέτηση επικίνδυνων ιδεών που αφανίζουν φυλές και ομάδες. Δυστυχώς ακόμη και σήμερα παρατηρείται να υπάρχει απόηχος αυτών των ιδεών και αυτού του μίσους που δεν έχει παύσει, πράγμα που αποδεικνύεται με την αύξηση τόσο του φαινομένου του αντισημιτισμού αλλά και του φυλετικού ρατσισμού με την ταυτόχρονη άνοδο ακραίων πολιτικών κομμάτων σε όλα τα μήκη και πλάτη της γης.

Βιβλιογραφία

Allen, G. E. (2004). Was Nazi eugenics created in the US?. *EMBO reports*, 5(5), 451-452.

¹²⁷ Øvergaard, E. M. (2019). *Anti-social media: What are the discursive features of hate speech comments in news comment sections online?* (Master's thesis).

¹²⁸ Evolvi, G. (2018). Hate in a tweet: Exploring internet-based islamophobic discourses. *Religions*, 9(10), 307.

- Aguirre, M. (2015). La Difesa Della Razza (1938–1943): Primitivism and Classicism in Fascist Italy. *Politics, Religion & Ideology*, 16(4), 370-390.
- Anheier, H. K. (1997). Studying the Nazi party: “clean models” versus “dirty hands”. *American journal of sociology*, 103(1), 199-209.
- Antliff, Mark. “Fascism, modernism, and modernity”. *The Art Bulletin*, 84(1). 2002, σελ. 148-169.
- Baird, J. W. (1983). From Berlin to Neubabelsberg: Nazi Film Propaganda and Hitler Youth Quex. *Journal of Contemporary History* Vol 18, 495-515
- Baldwin, P. M. (1980). Liberalism, Nationalism, and Degeneration: The Case of Max Nordau. *Central European History*, 13(02), 99-120.
- Barker D. C. (2002) Rushed to Judgment. Talk Radio, Persuasion and American Political Behavior. New York: Columbia University Press, σσ. 4-5.
- Barron, S. (1991). *Degenerate art: the fate of the avant-garde in Nazi Germany*. Harry N. Abrams, σελ. 83
- Bender, S. W. (2015). From slavery to the new Jim Crow of mass incarceration: the ongoing dehumanization of African Americans. In Bender, S. W. (2015). *Mea culpa: Lessons on law and regret from US history*. NYU Press.
- Bernhard, P. (2013). Borrowing From Mussolini: Nazi Germany's colonial aspirations in the shadow of Italian expansionism. *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, 41(4), 617-643.
- Bracher Karl-Dietrich,(2018) *Η εποχή των Ιδεολογιών, Μια ιστορία της πολιτικής σκέψης στον 21ο αιώνα*. Αθήνα: Τροπή
- Braun, E. (2000). *Mario Sironi and Italian modernism: Art and politics under Fascism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Buchloh, B. H. (1981). Figures of authority, ciphers of regression: notes on the return of representation in European painting. *October*, 39-68.
- Cohn Jr, S. K. (2007). The Black Death and the burning of Jews. *Past and Present*, 196(1), 3-36.
- Connelly, J. (2010). Hitler's Gospel. *Commonweal*, 137(4), 24.
- De Donno, F. (2006). La razza ario-mediterranea: Ideas of Race and Citizenship in Colonial and Fascist Italy, 1885–1941. *interventions*, 8(3), 394-412.

- De Grand, A. (2004). Mussolini's follies: Fascism in its imperial and racist phase, 1935–1940. *Contemporary European History*, 13(2), 127-147.
- Dearn, A. (2006). *The Hitler Youth 1933-1945*. Osprey Publishing.
- Diggs-Brown, B. (2011). *Strategic public relations: An audience-focused approach*. Cengage Learning
- Dominick III, R. H. (1987). The Nazis and the Nature Conservationists. *The Historian*, 49(4), 508-538.
- Eco, U. (1995) “Eternal Fascism: Fourteen Ways of Looking at a Black-shirt” *New York Review of Books* (November–December 1995), σελ. 15
- Eco, U. (1995). "Ur-fascism." *The New York review of books* 42.11: 12-15.
- Edwards, C. (1995). Rome revived? The city as a language of power. *Omnibus*, 30, 22-25.
- Evolvi, G. (2018). Hate in a tweet: Exploring internet-based islamophobic discourses. *Religions*, 9(10), 307.
- Falasca-Zamponi, S. (1997). *Fascist spectacle: the aesthetics of power in Mussolini's Italy* (Vol. 28). Univ of California Press, σελ. 57
- Fischer, C. (2002). *The rise of the Nazis*. Manchester University Press.
- Finley, T., & Koyama, M. (2018). Plague, politics, and pogroms: The Black Death, the rule of law, and the persecution of Jews in the Holy Roman Empire. *The Journal of Law and Economics*, 61(2), 253-277.
- Fisk, S. A. (2009). *When Words Take Lives: The Role of Language in the Dehumanization and Devastation of Jews in the Holocaust*. Dissertation, University of Canterbury
- Friedlander, H. (1994). Step by Step: The Expansion of Murder, 1939-1941. *German Studies Review*, 17(3), 495-507.
- Friedlander, H. (2000). *The origins of Nazi genocide: From euthanasia to the final solution*. University of North Carolina Press.
- Gillette, A. (2003). *Racial theories in fascist Italy*. Routledge.
- Griffin, R. (1991). *The nature of fascism*. Psychology Press, σελ. 73
- Hale, O. J. (1984). *The Captive Press in the Third Reich*. Princeton University Press

- Hagan, J., & Rymond-Richmond, W. (2008). The collective dynamics of racial dehumanization and genocidal victimization in Darfur. *American Sociological Review*, 73(6), 875-902.
- Hagen, J. (2008). Parades, public space, and propaganda: the Nazi culture parades in Munich. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 90(4), 349-367.
- Haslam, N., & Stratemeyer, M. (2016). Recent research on dehumanization. *Current Opinion in Psychology*, 11, 25-29.
- Haslam, N. (2019). The many roles of dehumanization in genocide. In Newman, L. S. (Ed.). (2019). *Confronting Humanity at Its Worst: Social Psychological Perspectives on Genocide*. Oxford University Press, 199-139.
- Hobsbawm, E. (1994). Age of Extremes. The Short Twentieth Century 1914-1991. London, σελ. 436, φωτ. 58. 184
- Hollander, E. J (1997). *Italian Fascism and the Jews*. University of California Press
- Jorgensen, C. (2016). *A Case Study Analysis of Dehumanization in Rwanda and Darfur*. Nova Southeastern University.
- Jowett G. S., O' Donnell V. (1995) Propaganda and Persuasion London: Sage, σελ. 1
- Kallis, A. (2002). *Fascist ideology: territory and expansionism in Italy and Germany, 1922-1945*. Routledge.
- Kamenetsky, C. (1972). Folklore as a political tool in Nazi Germany. *The Journal of American Folklore*, 85(337), 221-235.
- Kass, D. A. (1976). The issue of racism at the 1936 Olympics. *Journal of Sport History*, 3(3), 223-235.
- Kershaw, I. (2005). Χίτλερ 1889-1936: Ύβρις. Αθήνα: Εκδόσεις Scripta.
- Kirkpatrick, I. (1964). *Mussolini; A Study in Power*. New York: Odhams Books, p. 310.
- Lang, J. (2017). Explaining genocide: Hannah Arendt and the social-scientific concept of dehumanization. *The Anthem Companion to Hannah Arendt*, 187, 188.
- Lee, E. (2007). The “Yellow Peril” and Asian Exclusion in the Americas. *Pacific Historical Review*, 76(4), 537-562.
- Lennerhed, L. (1997). Sterilisation on Eugenic Grounds in Europe in the 1930s: News in 1997 but Why?. *Reproductive Health Matters*, 5(10), 156-161.
- Mack-Smith, D. (1976). *Mussolini's Roman Empire*. Longman.
- Marcello, F. (2011). Mussolini and the idealisation of Empire: the Augustan Exhibition of Romanità. *Modern Italy*, 16(3), 223-247.

- Markowitz, D. M., & Slovic, P. (2020). Social, psychological, and demographic characteristics of dehumanization toward immigrants. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 117(17), 9260-9269.
- Musolff, A. (2015). Dehumanizing metaphors in UK immigrant debates in press and online media. *Journal of Language Aggression and Conflict*, 3(1), 41-56.
- Negri, A., Bignami, S., Rusconi, P., Zanchetti, G., & Ragionieri, S. (2012). *The Thirties: the arts in Italy beyond fascism*. Giunti.
- Øvergaard, E. M. (2019). *Anti-social media: What are the discursive features of hate speech comments in news comment sections online?* (Master's thesis).
- Pirjevec, J. (2008). "The Strategy of the Occupiers". In Stanovnik, J., Pleterski, J., Pirjevec, J., Repe, B., Guštin, D., Bajc, G. & Kerec, D. (2008). *Resistance, Suffering, Hope: The Slovene Partisan Movement 1941–1945*. Ljubljana: National Committee of Union of Societies of Combatants of the Slovene National Liberation Struggle, σελ. 27.
- Ponzanesi, S. (2005). "Beyond the Black Venus: Colonial Sexual Politics and Contemporary Visual Practices". In Andall, J. & Derek D. (Eds). *Italian colonialism: Legacy and memory*. Peter Lang, σ.σ 173-177
- Rauschnig, H. (1940). *The voice of destruction*. Pelican Publishing.
- Reichardt, S. (2021). Fascism's Stages: Imperial Violence, Entanglement, and Processualization. *Journal of the History of Ideas*, 82(1), 85-107.
- Reggiani, A. H. (2010). Depopulation, fascism, and eugenics in 1930s Argentina. *Hispanic American Historical Review*, 90(2), 283-318.
- Roche, H. (2019). Mussolini's 'Third Rome', Hitler's Third Reich and the allure of antiquity: classicizing chronopolitics as a remedy for unstable national identity?. *Fascism*, 8(2), 127-152.
- Rubenstein, R. L., & Roth, J. K. (2003). *Approaches to Auschwitz, Revised Edition: The Holocaust and Its Legacy*. Westminster John Knox Press.
- Samaan, A. E. (2013). *From a Race of Masters to a Master Race: 1948 to 1848* (Vol. 1). AE Samaan, σελ. 496
- Schultze-Naumburg, P. (1928). *Kunst und Rasse*. Lehmann.
- Schmid, U (2005). Style versus Ideology: Towards a conceptualisation of fascist aesthetics. *Totalitarian Movements and Political Religions* 6 (1), 127-140.

- Severin, W. J. & Tankard, J.W. (2001). *Communication Theories. Origins, Methods and Uses in the Mass Media*. 5th ed. New York: Longman. 124-125.
- Stang, G. B. (1999). "War and peace: Mussolini's road to Munich". In Lukes, I. & Goldstein, E. (Eds.). *The Munich Crisis 1938: Prelude to World War II*. London: Frank Cass, σελ. 160–90
- Steinhart, N. (2005). Group psychology, sacrifice, and war. *Peace Review: A Journal of Social Justice*, 17(1), 9-16.
- Steizinger, J. (2018). The significance of dehumanization: Nazi ideology and its psychological consequences. *Politics, Religion & Ideology*, 19(2), 139-157.
- Stone, M. (1998). *The Patron State: Culture & Politics in Fascist Italy* (p. 334). Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1978). Intergroup behavior. *Introducing social psychology*, 401-466.
- Therriault, H. C. (2017). Rethinking dehumanization in genocide. In *The Armenian Genocide* (pp. 27-40). Routledge.
- Utych, S. M. (2018). How dehumanization influences attitudes toward immigrants. *Political Research Quarterly*, 71(2), 440-452.
- Welch, D. (1983). *Propaganda and the German Cinema 1933–1945*. London: I. B. Tauris Publishers, σελ. 34-35
- Wistrich, R. S. (1995). Adolf Hitler: art, racism and megalomania. *Sydney Papers, The*, 7(4), 1-10.
- Λαναράς, Κ. (2004). Εθνικοσοσιαλισμός: Κίνημα, Κόμμα, Κράτος. Αθήνα: Εντός
- Παπαθανασίου, Μ. (2013). ΕΘΝΙΚΟΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ, ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΝΕΟΛΑΙΑ ΣΤΗ (ΝΑΖΙΣΤΙΚΗ) ΓΕΡΜΑΝΙΑ. Πρακτικά διημερίδας: «Ερμηνεύοντας την Ιστορική Εμπειρία του Φασισμού στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση», σελ. 2/18-19
- Φραγκουδάκη Άννα (2013). Ο εθνικισμός και η άνοδος της Ακροδεξιάς. Αθήνα: Αλεξάνδρεια
- Χίτλερ, Α. (1942) *Ο Αγών μου*. Β' εκδ. Αθήνα: Δαρέμα, σ.σ 14-16